

Rozwój turystyki kulturowej w dolinie Sázavy (Republika Czeska)

dr Krzysztof Kołodziejczyk

e-mail: krzysztof.kolodziejczyk@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska,
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki
pl. Uniwersytecki 1, 50–137 Wrocław

Abstrakt: Dolina Sázavy jest jedną z osi rozwoju turystyki rozchodzących się promieniście z Pragi. Dawniej dominującą rolę odgrywały tu zjawiska trampingu i drugich domów, ale współcześnie coraz większe znaczenie zyskuje turystyka kulturowa. Celem pracy stała się więc analiza zmian w zakresie turystyki i rekreacji w dolinie Sázavy, ze szczególnym uwzględnieniem turystyki kulturowej. Dla obszaru badań, za który przyjęto dolinę wraz z jej otoczeniem w zasięgu ekwidystanty 10 km od koryta rzeki, dokonano przeglądu kulturowych atrakcji turystycznych wraz z określeniem roku, kiedy zostały udostępnione do zwiedzania i form udostępnienia. Brano pod uwagę zabytki z wnętrzami otwartymi dla ruchu turystycznego oraz muzea. Dla wybranych obiektów przeanalizowano dane w zakresie frekwencji. Odnotowano wzrost liczby obiektów udostępnionych do zwiedzania z 20 w 1989 r. do 67 w 2022 r. Przed transformacją na omawianym obszarze znajdowały się pojedyncze znaczące atrakcje, z których za najważniejsze należy uznać pałac Konopiště koło Benešova i zamek Český Šternberk. Ponadto funkcjonowało tu kilka ciekawszych muzeów o długich tradycjach i trochę mniej znaczących walorów. Wśród obiektów, które otwarto po 1989 r., znalazło się kilka, które pod względem atrakcyjności i frekwencji zagroziły dominacji wyżej wymienionych. Liczba miejsc (zabytków i muzeów) dostępnych dla turystów wzrosła zwłaszcza w dolnej i środkowej części doliny.

Słowa kluczowe: turystyka kulturowa, udostępnienie, zabytki, muzea, dolina Sázavy, Republika Czeska

Wprowadzenie

Rozwój turystyki w układzie przestrzennym może mieć różny charakter. Często odbywa się wzdłuż osi, którymi mogą być doliny rzeczne, ciągi zabudowy, drogi, a czasem linie kolejowe [Gus-Puszczewicz 2018; Kowalczyk, Derek 2010]. Przykładem obszaru, gdzie rozwój turystyki przebiega wzdłuż rzek, są centralne Czechy [Středočeská centrála cestovního ruchu 2022]. Poszczególne osie rozchodzą się promieniście z Pragi, która stanowi nie tylko jedną z najpopularniejszych w Europie destynacji turystycznych, ale także znaczące źródło ruchu turystycznego i rekreacyjnego [Boniface, Cooper 2005; Faracik 2008; Vystoupil, Šauer 2012, 2017]. Osie północna i południowa związane są z Wełtawą, obejmując m.in. udostępnione do zwiedzania pałace Roztoky u Prahy, Nelahozaves i Veltrusy w kierunku północnym oraz dawny klasztor cysterski Zbraslav, zbiornik wodny Slapy i zamek Zvíkov w kierunku południowym. Oś południowa jest znacznie dłuższa, sięgając po miasto Písek, i posiada kilka odgałęzień, związanych z dopływami (Kocába, Otava, Lužnice [Fialová, Vágner 2001]). W kierunku południowo-zachodnim oś związana jest

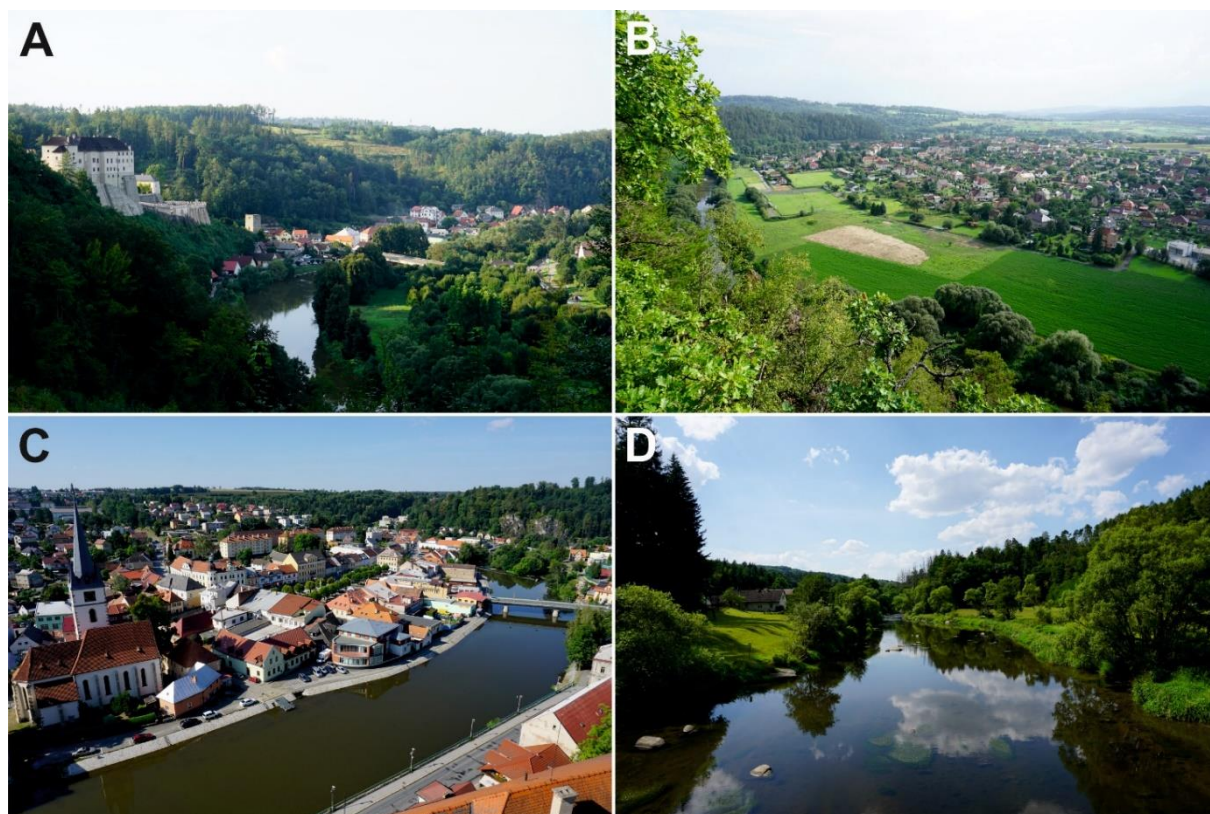
z Berounką (Czeski Kras, obszar chronionego krajobrazu Křivoklátsko, zamki Karlštejn i Křivoklát [Kołodziejczyk 2021]), zaś w kierunku południowo-wschodnim – z Sázavą (m.in. klasztor Sázava, zamek Český Šternberk, kościół św. Jana Nepomucena w Žďárze nad Sázavou, ten ostatni na liście światowego dziedzictwa UNESCO). Długość obu tych osi jest porównywalna z osią południową. W kierunkach zachodnim i wschodnim osie są znacznie krótsze, zawierając się w zasadzie w granicach Pragi i wiążąc się z Dalejskim potokiem (i jego dopływem – Prokopskim potokiem; całość chroniona w ramach parku przyrodniczego – Přírodní park Prokopské a Dalejské údolí [por. Chylińska, Kołodziejczyk 2018]), Litovickim potokiem (Přírodní park Šárka-Lysolaje) oraz Rokytką (Přírodní park Smetanka). Po północno-wschodniej stronie Pragi ciągnie się z kolei dolina Łaby, nieco zaburzająca wspomniany promienisty układ (przebieg z południowego wschodu na północny zachód), nad którą znajdują się m.in. pałace Mělník, Roudnice nad Labem i twierdza Terezín (w dół rzeki) oraz pałac Brandýs nad Labem, stadnina koni Kladruby nad Labem – od 2019 r. na liście światowego dziedzictwa UNESCO czy Pardubice (w górę rzeki). Każda z tych osi posiada jakieś specyficzne cechy. Ich rozwój może wiązać się z walorami wypoczynkowymi (przede wszystkim wypoczynek nad wodą – oś południowa, w mniejszym stopniu południowo-zachodnia i południowo-wschodnia), krajoznawczymi przyrodniczymi, w tym geoturystycznymi (dwie zachodnie, południowo-zachodnia i wschodnia) lub kulturowymi (północna, południowo-zachodnia i południowo-wschodnia, dolina Łaby) [Kołodziejczyk 2021]. W dolinach Berounki, Wełtawy i Sázavy rozwinęło się na dużą skalę zjawisko drugich domów [Kubeš 2011].

Wraz ze zmianami w zakresie turystyki i rekreacji zmienia się charakter niektórych osi. W niniejszym artykule prześledzone zostanie to na przykładzie doliny Sázavy, czyli osi południowo-wschodniej, gdzie dawniej na dużą skalę rozwijał się tramping [Hurikán 1990] i zjawisko drugich domów [Bičík 2001; Fialová, Vágner, red. 2001; Fialová, Vágner 2009; Kubeš 2011; Vágner, Fialová, red. 2004], zaś współcześnie coraz większy nacisk kładziony jest na rozwój turystyki kulturowej, przede wszystkim związanej z zabytkami architektury. Wyraża się to w udostępnianiu dla ruchu turystycznego licznych zamków i pałaców. Z każdym rokiem liczba atrakcji się zwiększa. Na początku lat 90. XX w. zwiedzać można było tu tylko pojedyncze rezydencje, natomiast obecnie jest to kilkadziesiąt obiektów udostępnionych na różne sposoby.

Celem pracy jest więc analiza zmian w zakresie turystyki i rekreacji w dolinie Sázavy, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju turystyki kulturowej, uwzględniając liczbę i rodzaje atrakcji. Za obszar analizy przyjęto samą dolinę wraz z jej otoczeniem w zasięgu ekwidystanty 10 km od koryta rzeki. Dokonano przeglądu kulturowych atrakcji turystycznych tak nakreślonego obszaru badawczego wraz z określeniem roku, kiedy zostały udostępnione do zwiedzania i form udostępnienia. Brano pod uwagę zabytki z wnętrzami otwartymi dla ruchu turystycznego oraz muzea. Dla wybranych obiektów przeanalizowano dane w zakresie frekwencji. Źródłem materiałów do analiz była literatura przedmiotu, mapy turystyczne papierowe i internetowe (przede wszystkim serwis mapy.cz [Seznam b.r.w.]), materiały promocyjne, dane statystyczne w zakresie frekwencji w zabytkach architektury i muzeach zbierane przez Narodowy Ośrodek Informacyjny i Konsultacyjny dla Kultury (czes. *Národní informační a poradenské středisko pro kulturu*, NIPOS), ale przede wszystkim badania terenowe prowadzone latem 2011, 2020 i 2022 r.

Obszar badań – Posázaví

Sázava wypływa ze Žďárských vrchów na Wysoczyźnie Czesko-Morawskiej (czes. *Českomoravská vrchovina*; obszar ten powszechnie określany jest jako Vysočina, taką nazwę nosi też kraina historyczna), na pograniczu Czech i Moraw. Rzeka swój początek bierze w stawie Velké Dářko na wysokości 614 m n.p.m. (czasem za początkowy odcinek uznawany jest ciek wpadający do tego stawu, Stružný potok, posiadający źródła pod szczytem Šindelný vrch, 806 m n.p.m.) i płynie przez dwa województwa (Vysočina i Středočeský kraj), uchodząc do Wełtawy koło miasteczka Davle. Dolina ma bardzo zróżnicowany charakter, z naprzemiennymi odcinkami szerokimi i wąskimi, gdzie rzeka przecina stare formacje geologiczne (ryc. 1). Szczególnie widowiskowe, głębokie i wąskie odcinki doliny o charakterze przełomowym znajdują się koło Ledča nad Sázavou (rezerwat Stvořidla), Ratajów nad Sázavou oraz Pikovic przed ujściem do Wełtawy. Wyróżniają się dwa lewe dopływy – Blanice i Želivka. Na drugim z nich powstał sztuczny zbiornik, który zaopatruje w wodę położoną w odległości około 50 km Pragę (z tego względu dolny odcinek Želivki nie może być wykorzystywany rekreacyjnie).

Ryc. 1. Fragmenty doliny Sázavy w: A. Českim Šternberku (po lewej widoczny zamek), B. Kácovie (panorama z punktu widokowego Čertova vyhlídka na miasto położone w zakolu rzeki), C. Ledči nad Sázavou (widok z zamku na centrum miasta z rynkiem i kościołem św. św. Piotra i Pawła), D. wsi Smrčná (odcinek powyżej rezerwatu Stvořidla)

Źródło: fot. autor (2022)

Sázava stanowi oś regionu Posázavi, który w części zachodniej i środkowej obejmuje Středočeską pahorkatinę, a we wschodniej – wspomnianą Českomoravską vrchovinu, która w kierunku zachodnim opada wyraźnym progiem. Gęste osadnictwo rozwinęło się tu już w X w. Składał się na nie szereg wsi i twierdz (zamków), z których część przekształciła się z czasem w miasta. Wykorzystywały one walory obronne stromych zboczy doliny, w szczególności ostrogów utworzonych w zakolach Sázavy lub między dolinami jej dopływów. Dobrym przykładem tego są zamki Český Šternberk i Hláška koło wsi Zlenice oraz miasteczko Rataje nad Sázavou. W XI w. został założony klasztor benedyktynów Sázava. W okresie walk husyckich w dolinie rzeki schronienia szukali taboryci, którzy stworzyli tu szereg miejsc oporu. Region był raczej ubogi, co utrzymywało się przez kolejne wieki. W związku z tym w XVII i XVIII w. miały miejsce powstania chłopskie przeciwko feudałom [Československo... 1982]. Nawet budowa linii kolejowej wzdłuż całej doliny nie przyniosła rozwoju regionowi,

który pozostał przeważnie rolniczy z dodatkowym źródłem dochodów w postaci kamieniołomów (m.in. granit). Gruntów ornych jest relatywnie mało, więcej jest pastwisk i lasów [Procházka 2001]. Region ucierpiał w czasie II wojny światowej – w widłach Wełtawy i Sázavy (na zachód od Benešova i północ od Sedlčan) na obszarze 500 km² powstał poligon ćwiczebny jednostek SS [Československo... 1982].

Posázavi to także region turystyczny, od dziesięcioleci popularne miejsce wypoczynku prażan [Pleva 2005]. O jego atrakcyjności decyduje pagórkowaty teren w dużym stopniu pokryty lasami i przecięty głęboką doliną Sázavy wraz z dopływami. Rozwinęło się tu kajakarstwo (szerzej turystyka wodna), tramping i skauting, budownictwo drugich domów, a ostatnio turystyka rowerowa i kulturowa. Dla kajakarzy rzeka dostępna jest już od Žďaru nad Sázavou (208,3 km z 225,9 km długości całej rzeki), a przy wysokim stanie wody spływy można urządzać także na większości długości wspomnianych wyżej dwóch głównych lewych dopływów [SHOCart 1997].

Udostępnienie kulturowych walorów krajoznawczych

Można zaryzykować stwierdzenie, że turystyka kulturowa rozwijała się od początku turystycznego wykorzystania doliny Sázavy. Wynika to z obecności kilku znaczących zabytków (pałac Konopiště, którego właścicielem był arcyksiążę Franciszek Ferdynand Habsburg-Lotaryński d'Este, klasztor Sázava związany ze św. Prokopem, zamek Český Šternberk z doskonale zachowanymi wnętrzami). Funkcja ta była jednak drugoplanowa na tle funkcji rekreacyjnej, w tym ruchu trampingowego i rozwoju drugich domów. Zmiany przyniosły dopiero ostatnie dziesięciolecia. Ograniczone jeszcze w latach 90. XX w. znaczenie turystyki kulturowej – pomimo dużego potencjału – wynikało z: 1) braku udostępnienia do zwiedzania większości zabytków, 2) relatywnie niewielkiej liczby udostępnionych obiektów i naprawdę znaczących atrakcji na tle długości doliny, 3) zaniedbania wielu zabytków, 4) konkurencji sąsiednich regionów i innych zabytków w okolicy (np. Kutná Hora [Daňková 2019; Faltín 2013; Kołodziejczyk 2020]). Przewodnik Československo... [1982] dla doliny Sázavy wraz z otoczeniem wskazuje tylko trzy miejsca wyróżnione dwoma gwiazdkami, czyli takie, które trzeba koniecznie zobaczyć, nie wolno ich pominąć (pałac Konopiště, miasto Sázava, zamek Český Šternberk). Nieco więcej, bo dziewięć miejsc, dostało jedną gwiazdkę, czyli zostały uznane za warte zjechania z trasy, godne odwiedzania w miarę możliwości (głęboki odcinek doliny między Žampachem i ujściem do Wełtawy,

muzeum eksploatacji i przetwarzania złota w mieście Jílové u Prahy – obecnie muzeum regionalne, miasto Benešov, izba paměti Svatopluka Čecha w Ostředku, muzeum szklarstwa w Sázavie, miasteczko Lipnice nad Sázavou, miasto Havlíčkův Brod wraz z lokalnym muzeum, muzeum Karla Havlíčka Borovského w Havlíčkovce Borovej, miasto Žďár nad Sázavou wraz z kościołem św. Jana Nepomucena na Zielonej Górze i sąsiednim klasztorem). Dla całej doliny w przewodniku wymieniono tylko cztery zabytki z udostępnionymi wnętrzami (pałac Konopiště, klasztor Sázava, zamki Český Šternberk i Lipnice nad Sázavou) i dwanaście muzeów (Jílové u Prahy, Týnec nad Sázavou, Chocerady, Ostředek, Sázava, Ledec nad Sázavou, Lipnice nad Sázavou, Havlíčkův Brod, Přibyslav, Havlíčkova Borová, Žďár nad Sázavou – w ostatnim dwa muzea). Na tle innych regionów, np. sąsiedniej doliny Berounki, jest to dość słaby wynik [por. *Československo...* 1982; Kołodziejczyk 2021]. Współcześnie liczba udostępnionych zabytków i muzeów wzdłuż Sázavy jest znacznie większa. Jednocześnie tylko jeden z obiektów otwartych dla turystów w latach 80. XX w. został zlikwidowany (Chocerady). Inne działają, choć czasem w zmienionej formie (Jílové u Prahy, Sázava, Ledec nad Sázavou, Žďár nad Sázavou).

Liczba zabytków udostępnionych do zwiedzania zaczęła wzrastać w latach 90. XX w., ale intensyfikacja procesu przypadła na drugie dziesięciolecie XXI w., kiedy wiele obiektów zostało wyremontowanych i przystosowanych do zwiedzania dzięki funduszom strukturalnym Unii Europejskiej, Funduszom Norweskim lub w ramach działań władz lokalnych mających na celu zwiększenie atrakcyjności regionu. Łącznie do doliny Sázavy (w obrębie założonego obszaru badawczego) w 2022 r. zinventaryzowano 67 udostępnionych do zwiedzania zabytków i muzeów. Spośród nich dla 65 udało się ustalić datę otwarcia dla ruchu turystycznego (tab. 1, ryc. 2), z tym zastrzeżeniem, że czasem jest to wartość przybliżona. Jeśli obiekt był restrukturyzowany przy jednoczesnej zmianie oferty (np. łączenie z inną placówką, otwarcie w danym budynku innego muzeum niż wcześniejsze), brano pod uwagę datę ponownego otwarcia. Nie uwzględniano natomiast zamknięć spowodowanych remontami, chyba że w związku z szerokim zakresem prac lub ich długotrwałością obiekt był niedostępny dla turystów przez przynajmniej kilka lat, a forma ekspozycji po jego zakończeniu wyraźnie różniła się od pierwotnej. Z kolei jeśli w jakimś obiekcie otwierano nową trasę zwiedzania lub inną, dodatkową ofertę przy zachowaniu dotychczasowej, brano pod uwagę tylko rok najstarszej formy udostępnienia. Daty otwarcia przyporządkowano do czterech okresów w historii kraju, wybierając

jako wydarzenia graniczne II wojnę światową, upadek systemu komunistycznego i wejście Republiki Czeskiej do Unii Europejskiej (tab. 2). W każdym kolejnym okresie liczba udostępnionych obiektów wzrasta, przy czym prawie połowa została otwarta w latach 2004–2022, co potwierdza rosnące w ostatnich latach znaczenie turystyki kulturowej w dolinie. Tak duży wzrost liczby walorów turystycznych przystosowanych do zwiedzania musiał pozytywnie wpłynąć na atrakcyjność turystyczną doliny.

Tab. 1. Udostępnione do zwiedzania zabytki i muzea w dolinie Sázavy wraz z określeniem daty otwarcia dla ruchu turystycznego

Obiekt	Miejscowość	Charakterystyka	Data otwarcia dla zwiedzających
Sztolnia Wacław (<i>Štola Václav</i>)	Jílové u Prahy – Luka pod Medníkem	Sztolnia została wydrążona w 1828 r. w celu odwodnienia kopalni Pepř w miejscu starszych prac z około XVIII w. Poszukiwania rudy złota jednak nie powiodły się i prace wstrzymano w 2. połowie XIX w. W 1939 r. sztolnia została odnowiona, a prace wydobywcze w sąsiednim rejonie występowania rudy złota trwały do 1968 r., kiedy kopalnia została ostatecznie zlikwidowana. Sztolnia Václav do dziś spełnia funkcję odwadniającą. Jej końcowy fragment i przylegające do niego podziemia zostały udostępnione przez członków stowarzyszenia Montanika. Sztolnię można obejrzeć po uprzednim uzgodnieniu.	2013
Sztolnia św. Józefa (<i>Štola sv. Josefa</i>)	Jílové u Prahy – Studené	Rudę złota wydobywano tu prawdopodobnie już w czasach przedhusyckich, później wydobywanie wznowiono w XVIII w. Obecnie dostępnych jest 200 m korytarzy z ekspozycją dotyczącą górnictwa złota.	2002
Sztolnia św. Antoniego z Padwy (<i>Štola sv. Antonína Paduánského</i>)	Jílové u Prahy – Studené	Wydobywanie prowadzono tu od XVIII w., ale sztolnia powstała zapewne w miejscu wcześniejszych prac górniczych. Wyjątkowa jest trasa zwiedzania, prowadząca na dwóch poziomach połączonych systemem siedmiu drabin w oryginalnym wąskim szybie. Korytarz	2008

		nie jest oświetlony, zwiedzający przemieszczają się z lampami górniczymi.	
Muzeum Regionalne	Jílové u Prahy	Muzeum znajduje się na terenie dawnej mennicy z XIV w., której właścicielem był przez krótki czas alchemik Edvard Kelley. Placówka oferuje zwiedzającym trzy stałe ekspozycje dotyczące historii wydobycia i obróbki złota, historii regionu oraz trampingu i przyrody dolnego Posázaví.	1958
Sztolnia Halíře (<i>Štola Halíře</i>)	Pohoří – Chotouň	Szyb powstał podczas ostatnich badań geologicznych w rejonie złotonośnym Jílové w latach 1949–1950. Jego długość wynosi około 270 metrów i posiada unikalny profil rombu. Jest to jedna z nielicznych kopalni, która jest dostępna dla osób na wózkach inwalidzkich i wózków dziecięcych. Podczas zwiedzania można zobaczyć żyły krzemionki zawierające złoto czy dowiedzieć się o średniowiecznych i współczesnych sposobach przebijania korytarzy górniczych.	przed 2016
Muzeum Techniki Wojskowej (<i>Vojenské technické muzeum</i>)	Lešany	Zwiedzający mogą zobaczyć ponad 700 historycznych czołgów, dział, rakiet, motocykli, opancerzonych, towarowych i osobowych pojazdów wojskowych, ponadto sprzęt komunikacyjny i inżynierski oraz materiały logistyczne. Ekspozycje pochodzą z okresu od 1890 r. do współczesności. Powierzchnia muzeum jest bardzo duża, ekspozycje rozmieszczone są w dziesięciu halach, sześciu schronach oraz na otwartej przestrzeni.	1996
Pałac Lešany	Lešany	Pałac został zbudowany w 1683 r. przez praską kapitułę św. Wita, która nabyła wcześniejszy zamek. Jest to parterowy, czteroskrzydłowy budynek z zamkniętym dziedzińcem otoczonym arkadami. Fasada północna nakryta jest dachem zwieńczonym graniastosłupową wieżą. Po II wojnie światowej pałac użytkowany był przez gospodarstwo rolne, obecnie znajduje się tu pensjonat z restauracją, a część pomieszczeń udostępniona jest do zwiedzania.	2013

Muzeum Miejskie	Netvořice	Na stałą ekspozycję składa się głównie kolekcja unikalnych wyrobów kamionkowych z pobliskiej fabryki w Týncu nad Sázavou.	1924
Muzeum Emalii	Netvořice	Rodzinne muzeum pragnie zwrócić uwagę na urok wyrobów emaliowanych, tradycję ich wytwarzania oraz światową renomę czechosłowackich wyrobów tego rodzaju. W kolekcji znajdują się eksponaty zarówno pospolite, jak i rzadkie, np. kosz piknikowy czy frytkownica do ryb.	około 2010
Zamek i Muzeum Miejskie Týnec nad Sázavou (ryc. 3A)	Týnec nad Sázavou	Zamek romański został prawdopodobnie ufundowany przez rodzinę Przemyslidów około 1200 r. Niegdyś duże znaczenie obiektu stopniowo malało wraz z kolejnymi zmianami właścicieli. Anna Marie z Vrtby, która pod koniec XVIII w. założyła tu letnią rezydencję, zadasyła gotycki pałac, przyczyniając się do zachowania zamku. Do dziś przetrwała romańska rotunda z końca XI w., gotycka graniastosłupowa wieża i nieco późniejszy sąsiedni budynek. W nowym skrzydle pałacu zamkowego, w którym mieści się Muzeum Miejskie, można obejrzeć ekspozycję wyrobów kamionkowych produkowanych w Týncu nad Sázavou oraz znaleziska archeologiczne. Dostępna jest też wieża zamkowa, skąd roztaczają się widoki na miasto i dolinę rzeki. Ciekawostką jest fakt, że na wieży zamieszkuje kolonia nietoperzy [Tůmová 2022].	1959, zamknięcie w 1983, powtórne otwarcie 1995
Browar Velké Popovice (<i>Pivovar Velké Popovice</i>)	Velké Popovice	Browar powstał w XVI w. W 1871 r. został rozbudowany, wyposażony w nowoczesne urządzenia i podłączony do nowych studni. Pierwsze piwo po remoncie uwarzono w 1874 r. Obecnie browar można zwiedzać w ramach kilku tras przeznaczonych dla klientów indywidualnych i grup, w tym szkolnych.	po 1993
Pałac Berchtold	Kunice – Vidovice	W 1877 r. na miejscu dworu wzniesiono pałac na planie prostokąta. W 1904 r. rezydencję poddano gruntownej przebudowie – budynek	po 2005

		powiększono i wzbogacono o wieżyczkę i wysokie szczyty z trzech stron. Dalsze przebudowy prowadziło po 1948 r. wojsko czechosłowackie, które przystosowało obiekt do swoich potrzeb. Obecnie pałac jest własnością prywatną. Mieści się w nim stylowy hotel. Jednocześnie można obejrzeć zrekonstruowane wnętrza, poznać historię pałacu lub zwiedzić ekspozycję banknotów, starych map, znaczków pocztowych i trofeów myśliwskich. W ogrodzie znajdują się miniatury czeskich zamków i pałaców.	
Muzeum Wsi Pyšely (<i>Pyšelské muzeum</i>)	Pyšely	W muzeum prezentowana jest kolekcja archeologiczna, etnograficzna i numizmatyczna oraz wystawa o historii wsi i okolic.	1993
Pałac Vysoká Lhota i Muzeum Powozów (<i>Muzeum kočárů</i>) (ryc. 3B)	Čerčany – Vysoká Lhota	Pierwsza wzmianka o pałacu pochodzi z czasów Karola IV z około 1358 r. Służył kolejnym właścicielom jako rezydencja aż do XVIII w. Wtedy zaczął pełnić funkcję magazynu i stopniowo popadał w ruinę. Dziś znajduje się tu muzeum powozów, siodeł i uprzęży.	2016 lub nieco wcześniej
Muzeum Samochodów Škoda (<i>Automuzeum Svět Škodovek</i>)	Mrač	Jedna z największych prywatnych kolekcji samochodów marki Škoda na świecie. Wśród eksponatów znajdują się oryginalne wyścigowe samochody z ciekawą historią. Można również zobaczyć unikalne samochody prototypowe oraz specjalnie przygotowane dla czechosłowackiego rządu.	2021
Pałac Konopiště (ryc. 3C)	Benešov – Konopiště	Początki pałacu Konopiště wiążą się z wczesnogotyckim zamkiem z przełomu XIII i XIV w., zbudowanym w formie francuskiego kasztelu. Naroża budowli tworzyły cztery wieże, pozostałe trzy znajdowały się w elewacjach. Po przebudowach renesansowych przyszedł barok (1720–1725), a wraz z utratą funkcji obronnej obniżenie sześciu wież. Rewolucyjne zmiany przypadły na czasy następcy tronu, arcyksięcia Franciszka Ferdynanda d'Este.	1921, zamknięcie w czasie II wojny światowej, powtórne otwarcie zaraz po wojnie

		Na jego polecenie w latach 1889–1894 pałac przebudowano zgodnie z zasadami historyzującego romantyzmu, jego otoczenie przekształcono w rozległy park i utworzono Ogród Różany z kopiami włoskich rzeźb [Otruba, Ptáček, Švorc 2007]. W 1914 r. powstała duża biblioteka. Arcyksiążę zgromadził w pałacu znaczącą liczbę cennych przedmiotów, w tym bogatą kolekcję broni i rzeczy związanych ze św. Jerzym. Do zwiedzania w ramach kilku tras udostępnione są pomieszczenia reprezentacyjne z ogromną liczbą trofeów myśliwskich, pokoje gościnne, zbrojownia, kaplica, pokoje mieszkalne rodziny Franciszka Ferdynanda d'Este i unikalna winda. Kolekcja rzeźb w drewnie, obrazów i innych przedmiotów związanych z kultem św. Jerzego eksponowana jest obecnie w dawnej barokowej oranżerii.	
Muzeum Motocykli	Benešov – Konopiště	Muzeum znajduje się w pobliżu pałacu Konopiště. Jest to oficjalne muzeum fabryczne marki JAWA, w którym znajduje się około 200 eksponatów. Zwiedzający mogą także poznać dokumentację sukcesów wyścigowych czeskich marek motocyklowych w XX w.	b.d.
Żydowska Izba Pamięci (<i>Židovský památník</i>)	Benešov	Izba pamięci znajduje się w dawnej sali modlitewnej przy Nowym Cmentarzu Żydowskim i dokumentuje życie gminy żydowskiej w Benešovie. Znajduje się tu stała ekspozycja poświęcona ofiarom II wojny światowej.	1955
Muzeum Sztuki i Designu (<i>Muzeum umění a designu</i>)	Benešov	Secesyjny budynek powstał w latach 1904–1905 według projektu miejscowego budowniczego i architekta Marcela Dusila. Wewnątrz znajduje się stała ekspozycja sztuki regionalnej, herbaciarnia, a także sztuka czeska XX w., na którą składają się grafiki, obrazy, fotografie, rzeźby i instalacje.	1990

Muzeum Regionu Podblanicko (<i>Muzeum Podblanicka</i>)	Benešov	Na pierwszym piętrze muzeum znajduje się wystawa poświęcona historii Benešova i okolic, a na drugim ekspozycja dotycząca dziejów miejscowego garnizonu wojskowego.	1992
Izba Pamięci Josefa Lady i jego córki Aleny (<i>Památník Josefa Lady a jeho dcery Aleny</i>)	Hrusice	Izba pamięci znajduje się w letnim domu rodziny Josefa Lady. Na parterze domu ekspozycja poświęcona jest życiu i rodzinie Józefa Lady, a na piętrze znajdują się cztery inne wystawy. Pierwsza dotyczy Jaroslava Haška i jego powieści o dobrym wojaku Szwejku, druga dokumentuje twórczość artystyczną i literacką Lady dla dzieci, następnie można znaleźć ilustracje Josefa Lady do bajek innych autorów, a na końcu obejrzyć wystawę o twórczości Aleny Ladovej.	1986
Izba Pamięci Svatopluka Čecha (<i>Památník Svatopluka Čecha</i>)	Ostředek	Placówka znajduje się w pałacu Ostředek i oferuje stałą ekspozycję poświęconą życiu i twórczości pisarza.	1898
Obserwatorium astronomiczne i Muzeum Astronomiczne Vojtěcha Šafaříka	Ondřejov	Obserwatorium zostało założone w 1898 r. przez Josefa Friča i zbudowane w stylu secesyjnym. Dziś jest częścią Instytutu Astronomicznego Akademii Nauk Republiki Czeskiej. Część historyczna została przekształcona w muzeum. W wybudowanym w pobliżu nowym obserwatorium znajduje się jeden z największych teleskopów w Europie. Teren otacza ogólnodostępny park. Cały kompleks można zwiedzać z przewodnikiem.	b.d.
Klasztor Sázava (<i>Sázavský klášter</i>)	Sázava	Inicjatywa założenia klasztoru wyszła w XI w. od Prokopa (później kanonizowanego), który został jego pierwszym opatem. Pustelnicy mieszkali tu od 1009 r., zaś zabudowania klasztoru powstały w latach 30. XI w. Do 1080 r. (do zakazu papieskiego) nabożeństwa odbywały się w języku słowiańskim. Tradycję liturgii słowiańskiej	1983, 2021

		przywrócił dopiero Karol IV w XIV w., kiedy to pierwotnie romańska budowla przybrała formę gotycką. Zabytkiem z tego okresu jest kościół św. Prokopa i kapitułarz z cennymi malowidłami ściennymi. Klasztor był centrum rozwoju sztuki, ale po wojnach husyckich stracił na znaczeniu. W 1785 r. w ramach dekretu Józefa II został zlikwidowany i przekształcony w neorenesansowy pałac. Do najcenniejszych elementów wewnątrz klasztoru należą obecnie gotyckie freski z cyklu maryjnego oraz unikatowa figura Madonny Sazawskiej. W ogrodzie północnym zachowały się fundamenty romańskiego kościoła św. Krzyża, zaś w centrum założenia nieukończony kościół Najświętszej Marii Panny i św. Jana Chrzciciela z XIV w. Zwiedzanie obejmuje również wystawę poświęconą średniowiecznym rękopisom i lokalnym znaleziskom archeologicznym. Kompleks posiada status zabytku narodowego (czes. <i>národní kulturní památka</i>) [Tůmová, Štědra 2022].	
Centrum Sztuki Szklarskiej (<i>Centrum sklářského umění</i>) (ryc. 5)	Sázava	W zabytkowej hucie szkła František przygotowano ekspozycję, która przedstawia przegląd rozwoju szklarstwa nowoczesnego w 2. połowie XX w. Organizowane są też kursy i warsztaty przeznaczone nie tylko dla ekspertów, ale także dla szerokiej publiczności [Tůmová, Štědra 2022].	2014
Pałac Rataje nad Sázavou (ryc. 4)	Rataje nad Sázavou	W 1528 r. właściciel zamku dolnego (Pirkštejn), Ladislav Malešický z Černožic, zlecił przebudowę zamku górnego z XIV w. na pałac w stylu renesansowym. Po sukcesji kilku właścicieli w 1656 r. pałac nabył Vilém František z Talmberka, który rozpoczął renowację wraz z rozbudową w stylu barokowym, dokończoną przez syna (1672–1675). Efektem jest trójskrzydłowy piętrowy budynek w kształcie litery U z arkadowym dziedzińcem i zegarem	2010 lub nieco wcześniej

		słonecznym dodanym w 1950 r. Od 1933 r. pałac należy do gminy, która pierw umieściła tu szkołę. Obecnie po jej likwidacji jest stopniowo remontowany. Udostępnione są odrestaurowane wnętrza z wystawą mebli oraz bardzo liczna kolekcja dawnych wózków dziecięcych i zabawek.	
Zamek Český Šternberk (ryc. 3D)	Český Šternberk	Gotycki zamek założył Zdeslav z Divišova przed 1241 r. Na przestrzeni lat doczekał się kilku przebudów (XV, XVI w.), które wpłynęły na jego ostateczny wygląd. Po zakończeniu wojny trzydziestoletniej przeszedł gruntowną barokową przebudowę (XVII–XVIII w.), kiedy to zmieniono zwłaszcza wnętrza. W 1751 r. dobudowano zamek dolny, który mieścił mieszkania i biura urzędników. Trasa zwiedzania prowadzi do bogato wyposażonych i ozdobionych stiukami reprezentacyjnych sal, barokowej kaplicy św. Sebastiana z rokokowym ołtarzem czy sali śniadaniowej ze srebrnymi figurkami. Na uwagę zasługują kolekcje grafik z XVII w., porcelany i trofeów myśliwskich.	krótko po 1949
Małe Muzeum Pożarnictwa (<i>Malé hasičské muzeum</i>)	Drahňovice	Muzeum znajduje się w centrum wsi, obok remizy. Zwiedzający mogą obejrzeć zabytkową pompę strażacką oraz inny sprzęt i umundurowanie strażackie.	przed 2016
Synagoga Divišov	Divišov	Pierwotna synagoga powstała na początku XIX w. W latach 1854–1856 została przebudowana i jednocześnie powiększona w stylu klasycystycznym. Nabożeństwa odbywały się tu aż do okupacji hitlerowskiej. W czasie II wojny światowej służyła jako magazyn, po jej zakończeniu została zaadaptowana na mieszkania i salon fryzjerski. Od 1995 r. jest własnością Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Pradze, która prowadzi tu muzeum opisujące życie wspólnoty żydowskiej w Divišovie.	1995

Browar Hubertus (<i>Pivovar Hubertus</i>)	Kácov	Browar, założony w 1457 r., niedawno przeszedł gruntowną renowację i obecnie produkuje kilka rodzajów piwa. Istnieje możliwość zwiedzania linii produkcyjnej.	po 2001
Małe Muzeum Techniki (<i>Malé muzeum techniky</i>)	Kácov	W muzeum eksponowanych jest 70 czeskich i słowackich motocykli, zabytkowe modele zjawisk fizycznych, silniki i ich elementy, stare odbiorniki radiowe, urządzenia pomiarowe i inne ciekawostki techniczne.	2016
Muzeum Štěpánovska	Trhový Štěpánov	W muzeum mieści się galeria urodzonego w mieście Josefa Třiskiego i odbywają się inne wystawy krótkookresowe.	2000
Muzeum Soutice	Soutice	Na pierwszym piętrze ekspozycja przedstawiająca drogę wody pitnej z Želivki do gospodarstw domowych, a także wystawy dotyczące rybołówstwa i pożarnictwa. Na drugim piętrze fotografie pałacu Soutice i rodziny jego ostatniego właściciela, dra Františka Elpla.	2010
Pszczeli Świat (<i>Včelí svět</i>)	Hulice	W budynku dawnej szkoły znajduje się wystawa przedstawiająca życie pszczoł przy użyciu współczesnej technologii. Można przejść się po dużym ulu z gigantycznymi plastrami miodu, zobaczyć anatomię pszczoły na dotykowych monitorach, zagrać w quiz o życiu pszczoł lub posłuchać odgłosów ula. Pod względem zakresu jest to największa tego typu wystawa w Europie Środkowej.	2012
Wodny Dom (<i>Vodní dům</i>)	Hulice	Wodny Dom to centrum poznawcze na zaporze zbiornika wodnego Švihov. Oferuje nowoczesną ekspozycję, która przybliża dwa oblicza wody – jako siedlisko roślin i zwierząt wodnych oraz jako niezbędna część życia człowieka. Wodny Dom oferuje dwie ekspozycje – jedną wewnątrz, drugą w atrium.	2016
Pałac Zruč nad Sázavou	Zruč nad Sázavou	Trójskrzydłowy pseudogotycki pałac z trzykondygnacyjną wieżą powstał w latach 1872–1878 na fundamentach zniszczonej renesansowej budowli. Kolejna przebudowa miała miejsce w stylu pseudogotyckim według	2011

		projektu czeskiego architekta Jana Vejrycha w latach 1891–1892. Wyburzono część murów, wzniesiono neogotycką bramę wjazdową, a przede wszystkim pałac wzbogacił o neogotyckie szczyty, wieżyczki i lukarny. Ze starej budowli obronnej zachowała się tylko baszta i wieża północno-zachodnia. Obecnie, po rekonstrukcji w latach 2006–2015, można zwiedzać wnętrza pałacu odtworzone do stanu w czasów ostatnich właścicieli, rodziny Schebków. Przygotowano też wystawę lalek, a w wieży obronnej (Kolowratská věž) interaktywną ekspozycję poświęconą m.in. średniowiecznym zbrojom. W otoczeniu zrewitalizowany park.	
Muzeum Wodniackie (<i>Vodácké muzeum</i>)	Zruč nad Sázavou	Wystawa pokazuje głównie rozwój łodzi od drewnianych przez laminowane po pontony. Można tu zobaczyć około 30 łodzi, a także wiele innych eksponatów związanych z żeglarstwem, sprzęt wodniacki i kempingowy [<i>Vodácké muzeum</i> b.r.w.].	2016
Muzeum Strojów Ludowych (<i>Ostrov lidových kroju</i>)	Zbraslavice – Ostrov	Muzeum reprezentuje największą prywatną kolekcję strojów ludowych w Republice Czeskiej. Prezentowane są stroje z Czech, Moraw i Śląska, a także stroje ludności niemieckojęzycznej na ziemiach czeskich, morawskich Chorwatów, Polaków i przykłady strojów słowackich. Zwiedzający mogą również obejrzeć ekspozycję poświęconą przedmiotom i urządzeniom, które służyły do obróbki surowców włókienniczych, przędzenia i tkactwa.	2021
Huta Szkła Jakub (<i>Huť Jakub</i>)	Bělá – Tasice	Hutę założył w 1796 r. mistrz Ferdynand Čapek. Huta szybko się rozwijała, w 1821 r. została przestawiona na produkcję białego szkła kryształowego metodą dmuchania. Produkowano tu między innymi żyrandole do indyjskich pałaców. W czasie I wojny światowej huta została zamknięta, ale potem	około 2010

		znów zaczęła działać. Produkcję zakończono w 2002 r. i dziś pełni funkcję skansenu.	
Zamek Ledec nad Sázavou	Ledec nad Sázavou	Kamienny zamek został zbudowany w 1. połowie XIII w. na miejscu drewnianej twierdzy chroniącej tzw. Želivską trasę z Jihlavy przez Ledec do Pragi. Rozbudowany w stylu renesansowym około 1556 r. Spłonął w 1879 r., po czym go odbudowano. Zamek oferuje cztery trasy zwiedzania. Po 111 stopniach wchodzi się na wysoką na 32 m wieżę typu bergrift, z której można podziwiać okolicę. W północnym skrzydle dostępna jest ekspozycja muzealna w stylu lat 30. XX w. Zgromadzono tu eksponaty przybliżające historię miasta (archeologia, etnografia, narzędzia, wyroby rzemiosła, kolekcja monet i banknotów). Ekspozycja w skrzydle południowym prezentuje zabytkowe zegary i dzieje przemysłu szklarskiego. Jej częścią jest wizyta w renesansowej sali z cenną dekoracją sgraffitową na suficie. Czwarta trasa przeznaczona jest dla dzieci.	1938
Synagoga Ledec nad Sázavou	Ledec nad Sázavou	Synagoga została wybudowana w 1739 r. w miejscu wcześniejszej, drewnianej z 1606 r., która spłonęła. Jest to parterowy budynek w stylu wiejskiego baroku. Wnętrza wyróżniają się ciekawymi sklepieniami, dekoracją stiukową i bocznym usytuowaniem babińca. Żydzi z Ledca zostali deportowani do obozów koncentracyjnych w 1942 r., żaden z nich nie wrócił do miasta. Po wojnie synagoga służyła jako magazyn, ale w 1991 r. została uznana za zabytek. Dziś odbywają się tu wystawy, koncerty i wykłady. Istnieje też możliwość zwiedzania po wcześniejszym uzgodnieniu.	po 1991
Muzeum Jaroslava Foglara	Ledec nad Sázavou	Muzeum Jaroslava Foglara jest pierwszym muzeum poświęconym temu ważnemu czeskiemu pisarzowi, który pozytywnie wpłynął na wiele pokoleń. Zamek Ledec został wybrany jako siedziba muzeum ze względu na bliskość	2017

		rzeki Sázavy i Słonecznej Zatoki (<i>Sluneční zatoka</i>), gdzie Foglar z powodzeniem rozwijał harcerstwo.	
Muzeum Pożarnictwa (<i>Hasičské muzeum</i>)	Čihošť	Muzeum powstało w dawnej remizie strażackiej. Zwiedzający mogą zobaczyć m.in. stare pompy, mundury z epoki, sprzęt strażacki i inne eksponaty.	2012
Średniowieczne podziemia (<i>Středověké podzemí</i>) (ryc. 3E)	Světlá nad Sázavou	Odkryte dotąd historyczne podziemia pod centrum miasta Světlá mają 220 m długości. Ich wiek nie został jeszcze jednoznacznie określony, według przypuszczeń najstarsze części mogły zostać wykopane w XIII w., a ukończono je w XV w.	po 2002
Muzeum Světelska	Světlá nad Sázavou	Muzeum znajduje się we wschodnim skrzydle pałacu Světlá nad Sázavou, dotyczy historii miasta, pałacu i rodów szlacheckich, które najbardziej zaangażowały się w rozwój majątku i najbliższej okolicy.	2007
Pałac Světlá nad Sázavou (ryc. 6)	Světlá nad Sázavou	Fundamentem dzisiejszego klasycystycznego pałacu była twierdza, którą w 1567 r. Trčkové z Lipy przekształcili w renesansowy zamek myśliwski. W 1722 r. właścicielem został František Antonín Černín, który przebudował całość w stylu barokowym. Budynek wzbogacił się o arkady, dekorację rzeźbiarską, przekształcono także przyległy park. Obecną formę pałacowi nadał w XIX w. wiedeński architekt Svatoš, który wznosił neorenesansową wieżę oraz zamknął okna balkonu i arkad. We wnętrzach dostępne są: wystawa poświęcona historii europejskiego szklarstwa, ekspozycje zegarów i malarstwa, a także trasa zwiedzania dla dzieci oparta o regionalne legendy regionu Posázaví.	2013
Muzeum Wiejskie Michalův Folwark (<i>Selské muzeum</i>)	Pohled'	Jest to przykład architektury ludowej regionu Posázaví z przełomu XVII i XVIII w. O warunkach życia ówczesnych chłopów świadczą zabytkowe wnętrza i narzędzia gospodarskie. Od 1591 r. folwark należał do rodziny Michal, w latach 50. i 60. XX w.	2004

<i>Michalův statek</i> (ryc. 3F)		zarządzała nim lokalna spółdzielnia rolna. W 2003 r. został wpisany na listę zabytków, w 2014 r. uzyskując tytuł zabytku narodowego (czes. <i>národní kulturní památka</i>).	
Zamek Lipnice (ryc. 3G, H)	Lipnice nad Sázavou	Najstarsze zabudowania zamku pochodzą z 1310 r., kiedy twierdzę założyli panowie z Lichtenburga. Mimo renesansowych przebudów zamek generalnie zachował swój gotycki charakter. Został zniszczony przez pożar w 1869 r. Przed całkowitą ruiną uchronił go Klub Czeskich Turystów, który zakupił cały kompleks w 1924 r. Pod koniec XX w. zamek przeszedł gruntowną rekonstrukcję. Zwiedza się w zasadzie cały teren zamkowy, w tym kaplicę św. Wawrzyńca, gdzie w 1417 r. wyświęcono pierwszych księży husyckich w Czechach, rozległe piwnice z dawną salą uczt Jindřicha z Lipé czy graniastosłupową wieżę Samsona ze studnią o głębokości 33 m. Zobaczyć można ekspozycję archeologiczną, kolekcję kafli gotyckich oraz salę poświęconą Jaroslavovi Haškowi.	1924
Izba Pamięci Jaroslava Haška	Lipnice nad Sázavou	W budynku nr 185, gdzie Hašek żył i zmarł w 1923 r., znajduje się niewielka wystawa przybliżająca życie i twórczość popularnego pisarza. Na pobliskim cmentarzu znajduje się grób Jaroslava Haška.	1958
Muzeum Vysočiny	Havlíčkův Brod	Jedno z najstarszych muzeów regionalnych w Czechach prezentuje kulturowe dziedzictwo miasta Havlíčkův Brod i okolic oraz całego regionu Vysočina. Stała ekspozycja poświęcona jest Karlowi Havlíckowi Borovskiemu, od którego pochodzi współczesna nazwa miasta. Organizowanych jest wiele wystaw czasowych.	1874 (w obecnej siedzibie od 1925)
Galeria Sztuki	Havlíčkův Brod	Galeria zajmuje szczególne miejsce w sieci czeskich galerii, gdyż jako jedyna w kraju specjalizuje się we współczesnych (powstałych po 1918 r.) czeskich ilustracjach książkowych, rysunkach i grafikach.	1946

Izba Pamięci Otakara Štáfla (<i>Štáflova bašta</i>)	Havlíčkův Brod	Narožna baszta jest częścią fortyfikacji miejskich z 1. połowy XIV w. Wewnątrz znajduje się izba pamięci malarza Otakara Štáfla, którego miejsce urodzenia znajdowało się w pobliżu murów miejskich.	1957
Chałupa Štáfla (<i>Štáflova chalupa</i>)	Havlíčkův Brod	Chałupa Štáfla to wyjątkowy wiejski budynek, którego najstarsze części pochodzą z XVI w. Najcenniejszymi elementami są izba dymna, czarna kuchnia i strop na poddaszu. Budynek został odnowiony w 1999 r. i obecnie służy jako antykwariat, w którym regularnie odbywają się różne wystawy.	2001
Wieża kościoła pw. Wniebowzięcia MNP	Havlíčkův Brod	Dominantą miasta Havlíčkův Brod jest kościół dziekański Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w narożu rynku głównego. Wzniesiony w połowie XIII w., był kilkakrotnie przebudowywany do obecnego kształtu. Do zwiedzania udostępniona jest wieża, z której balkonu rozpościerają się widoki na miasto i okolice, w tym zamek Lipnice nad Sázavou.	przed 2018
Pałac Dolní Krupá i Muzeum Krajoznawcze (<i>Vlastivědné muzeum</i>)	Dolní Krupá	W 1651 r. właścicielem pierwotnej renesansowej twierdzy został Jan Měncel z Bernfelsu, który przebudował ją na wczesnobarokowy pałac. Po 1948 r. był on wykorzystywany przez przedszkole i lokalną społeczność na imprezy kulturalne. Obecnie mieści się tu muzeum historii regionu, które prezentuje głównie znaleziska archeologiczne z ruin zamku Ronovec.	1958
Muzeum Pożarnictwa (<i>Hasičské muzeum</i>)	Přibyslav	Muzeum pożarnictwa znajduje się w pałacu Přibyslav (pierwotnie zamek z XVI w., przebudowany na renesansowy pałac z arkadowym dziedzińcem). W 15 salach zwiedzający mogą zapoznać się z najstarszymi metodami gaszenia pożarów, dziejami stowarzyszeń strażackich od połowy XIX w., rozwojem umundurowania strażackiego oraz historyczną i współczesną techniką strażacką.	około 1985
Muzeum Miejskie	Přibyslav	Muzeum Miejskie kilkakrotnie zmieniało siedzibę, teraz znajduje się w Kurfürstovym	2005

(<i>Městské muzeum</i>)		domu przy rynku. Przygotowuje czasowe wystawy dotyczące miasta i okolic.	
Wieża przy kościele św. Jana Chrzciciela	Přibyslav	Budowę gotyckiej wieży z masywnymi murami rozpoczęto w 1497 r. Służyła obronie miasta. Z tego powodu wejście do środka znajdowało się na wysokości 7 m, gdzie prowadziły drewniane schody. W razie niebezpieczeństwa można je było łatwo zniszczyć. Od podstawy do krzyża na szczycie wieża ma 50,3 m wysokości. Obecnie pełni rolę punkt widokowego.	2015 lub nieco wcześniej
Dom rodzinny Karla Havlíčka Borovského (<i>Rodný dům Karla Havlíčka Borovského</i>)	Havlíčková Borová	W miejscu urodzenia Karla Havlíčka Borovského znajduje się stała ekspozycja poświęcona życiu i twórczości słynnego czeskiego dziennikarza. Ponadto w przestrzeni wystawienniczej znajduje się ekspozycja dotycząca również pochodzącego z miejscowości Josefa Stránskiego i poległych członków 311. dywizjonu RAF z Vysočiny.	1931
Muzeum Kuźnictwa Šlakhamr (Brdíčův mlýn)	Hamry nad Sázavou – Šlakhamr	Osadnictwo w okolicy związane było z zakonem cystersów z klasztoru Žďár nad Sázavou, którzy prowadzili tutaj działalność gospodarczą. Średniowieczna kuźnia miała za zadanie przerabiać wydobywaną w okolicy rudę żelaza. Zniknęła w XVII w. Później zasilający ją kanał wykorzystano do budowy młyna zbożowego, który funkcjonował do II wojny światowej. W 2011 r. Muzeum Techniki w Brnie otworzyło tu wystawę poświęconą kowalstwu, obróbce drewna i ostatnim właścicielom – rodzinie Brdíčův. Trzon ekspozycji stanowi w pełni sprawna kuźnia, pozyskana z Podhůří koło Nepomuka, na której kowale pracują podczas specjalnych imprez. Podczas regularnych wycieczek zwiedzający mogą zobaczyć działanie koła wodnego, które jest niezbędne do działania młota kuźniczego.	2011
Zamek Žďár nad Sázavou	Žďár nad Sázavou	Twierdza powstała około 1300 r. w związku z lokacją miasta, którego właścicielem był miejscowy klasztor. Zbudował ją zapewne	1937

i Muzeum Regionalne		pierwszy burmistrz. W XIV w. właściciele się kilkakrotnie zmieniali, a od końca XIV w. zamek stał się rezydencją miejskich włodarzy. Twierdza została przebudowana w stylu późnogotyckim w 2. połowie XV w., a później w stylu barokowym na przełomie XVII i XVIII w. W latach 1820–1878 pełniła funkcję szkoły, a od 1937 r. mieści muzeum miejskie.	
Izba pamiątkowa Františka Drdly (<i>Pamětní síň Františka Drdly</i>)	Žďár nad Sázavou	František Drdla był wirtuozem skrzypiec i kompozytorem. W izbie eksponowane są dokumenty i fotografie z jego życia, przykłady twórczości, plakaty z koncertów oraz obrazy z jego wiedeńskiego mieszkania.	1988
Wieża kościoła św. Prokopa	Žďár nad Sázavou	Kościół został przebudowany w stylu późnogotyckim w latach 1521–1560. Jest to budowla o dwóch nawach o różnej szerokości i prostokątnym prezbiterium zamkniętym pięciobocznie. Wieża jest dostępna do zwiedzania z przewodnikiem.	2018
Pałac Žďár nad Sázavou	Žďár nad Sázavou – Zelená hora	Po kasacie klasztoru cystersów w 1784 r. obiekt przekształcono w pałac z zapleczem gospodarczym. Ten pierwotnie gotycki kompleks z XIII w. został przebudowany w stylu barokowym (klasztor w 1689 r., kościół na początku XVIII w. przy udziale Jana Blażeja Santiniego-Aichla). Obecnie znajduje się tu kilka ekspozycji poświęconych J. Santiniemu, barokowi charakterystycznemu dla tutejszych budowli i rodzinie Kinskich, która jest właścicielem obiektu. W kompleksie znajduje się również muzeum miejscowej straży pożarnej.	po II wojnie światowej
Pielgrzymkowy kościół św. Jana Nepomucena na Zielonej Górze (<i>Poutní kostel sv. Jana</i>)	Žďár nad Sázavou – Zelená hora	Kościół pielgrzymkowy został zbudowany w stylu barokowego gotyku w latach 1719–1722 z inicjatywy opata tutejszego klasztoru cystersów Václava Vejmluvy. Celem budowli było przede wszystkim uwielbienie Jana Nepomucena jako potężnego patrona i świętego, stąd plan pięcioramiennej gwiazdy	przed 1994

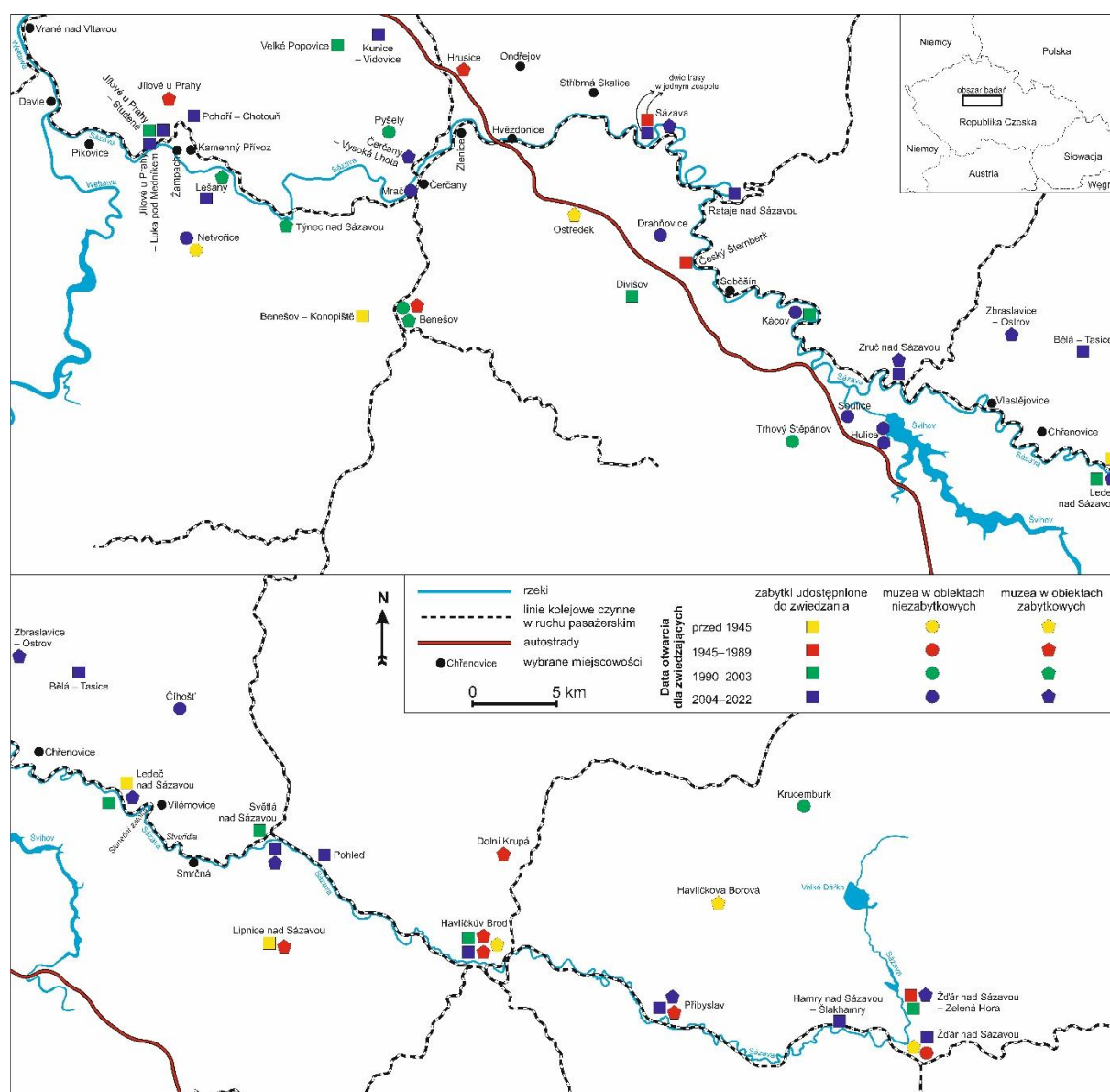
<i>Nepomuckého na Zelené hoře</i>)		i pięć kaplic. W chwili powstania kościół stał na trawiastym wzgórzu, które Václav Vejmluva nazwał Zieloną Górą na cześć wzgórza pod miastem Nepomuk, skąd pochodził Jan Nepomucen i pierwsi mnisi w Žďárze. Do niedawna budynek otaczał wysoki las sosnowy, który jednak usunięto, aby kościół w pierwotnej postaci był widoczny nawet z dużej odległości. Jest to najbardziej oryginalne dzieło czeskiego architekta włoskiego pochodzenia Jana Blažej Santiniego-Aichla. Kościół w 1994 r. został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.	
Muzeum Nowej Generacji (<i>Muzeum nové generace</i>)	Žďár nad Sázavou – Zelená hora	W budynku dawnego browaru pałacowego znajduje się interaktywna i multimedialna wystawa poświęcona zakonowi cystersów, życiu w średniowieczu i barokowi. Zwiedzanie odbywa się z audioprzewodnikiem, a oprowadzającymi są mnich i mała dziewczynka [<i>Muzeum nové generace</i> b.r.w.].	2015
Izba pamięci Jana Zrzavého (<i>Pamětní síň Jana Zrzavého</i>)	Krucemburk	Zwiedzający dowie się ciekawostek z życia malarza. Znajduje się tu bogata kolekcja jego obrazów i reprodukcje niektórych z jego dzieł.	2002

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Československo... 1982; Seznam b.r.w.; SHOCart 2014, 2017; Středočeská centrála cestovního ruchu 2022; Tůmová 2021, 2022; Tůmová, Štědra 2022 i stron internetowych poszczególnych obiektów

Tab. 2. Liczba zabytków i muzeów (łącznie) w dolinie Sázavy udostępnionych do zwiedzania w poszczególnych okresach

Okres	przed 1945 r.	1945–1989	1990–2003	2004–2022
Liczba obiektów	8	12	14	31

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 2. Udostępnione do zwiedzania zabytki i muzea w dolinie Sázavy z uwzględnieniem roku otwarcia dla turystów

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 3. Wybrane spośród zabytków i muzeów w dolinie Sázavy dostępnych dla turystów: A. wystawa wyrobów kamionkowych w muzeum mieszczącym się na zamku w Týncu nad Sázavou; B. Muzeum Powozów w pałacu Vysoká Lhota w Čerčanach; C. pałac Konopiště koło Benešova; D. zamek Český Šternberk; E. średniowieczne podziemia pod centrum miasta Světlá nad Sázavou; F. Muzeum Wiejskie Michalův Folwark (*Michalův statek*) we wsi Pohled; G. zamek Lipnice nad Sázavou widziany od południa, ponad centrum miejscowości; H. zabudowania zamku Lipnice nad Sázavou widziane z centralnej wieży

Źródło: fot. autor (2022)

Historia udostępnienia kilku obiektów otwartych obecnie dla turystów w dolinie Sázavy sięga okresu przed II wojną światową, a nawet przed I wojną światową. Są to przede wszystkim muzea i zabytki najbardziej charakterystyczne dla regionu. Dwa muzea mają XIX-wieczną tradycję, wywodząc się z ruchu krajoznawczego tamtych czasów, który często miał podbudowę narodowościową (wiązał się z podkreśleniem odrębności Czechów w ramach Austro-Węgier). Muzeum Vysočiny w Havlíčkových Brodích jest jednym z najstarszych muzeów w kraju (1874 r.). Ma charakter regionalny, krajoznawczy, ale od początku XX w. skupia się na postaci Karla Havlíčka Borovského (1821–1856), czeskiego dziennikarza, działacza niepodległościowego, polityka, satyryka i tłumacza, który w 1848 r. współorganizował Kongres Słowiański w Pradze [Forst 1993]. W młodości mieszkał on w Havlíčkových Brodích. Tej samej postaci poświęcone jest założone w 1931 r. muzeum w pobliskiej Havlíčkové Borově, mieszczące się w domu rodzinnym pisarza. Do innego czeskiego działacza niepodległościowego i pisarza, Svatopluka Čecha (1846–1908), odnosi się założona już w 1898 r. izba pamiątkowa w Ostředku, gdzie się urodził. Widać więc, że XIX-wieczny ruch niepodległościowy wpłynął na powstanie jednych z pierwszych w regionie placówek muzealnych, a z drugiej strony obecnie to one starają się ten ruch dokumentować. Rozwój krajoznawstwa w dwudziestoleciu międzywojennym, realizowany przede wszystkim przez Klub Czeskich Turystów, znalazł wyraz w udostępnieniu dla ruchu turystycznego – a przede wszystkim zachowaniu – zamku w Lipnicach. W okresie przed II wojną światową dla turystów otwierały się także niektóre rezydencje wyższych sfer. W dolinie Sázavy przykładem są pałac Konopiště i zamek Ledec nad Sázavou (przy czym w drugim przypadku chodzi o muzeum).

Kolejne zamki i pałace stały się dostępne dla turystów po wojnie w związku z ich nacjonalizacją w całej Czechosłowacji w latach 1946–1948. Na omawianym obszarze miało to miejsce w przypadku zamku Český Šternberk, który stał się muzeum wnętrz [Durdík 2002]. Ciekawostką jest fakt, że władze pozwoliły właścicielowi pracować w zamku w roli przewodnika. Okres komunistyczny to także powołanie do życia kilku muzeów, które najczęściej miały krajoznawczy charakter, choć część posiadała określoną specjalizację. Choć ich narracja była często propagandowa, w okresie transformacji po 1990 r. zwykle tematyka się utrzymała, choć forma wystawy i przekaz musiały oczywiście ulec zmianie (np. rozwój górnictwa w miejscowości Jílové u Prahy). Z muzeów krajoznawczych otwartych w okresie komunistycznym zwraca uwagę placówka w niewielkiej wsi Dolní Krupá, inne bowiem mieściły się w miastach.

Podobnie jak przed II wojną światową odnoszono się do ważnych postaci, stąd placówki poświęcone m.in. Jaroslavovi Haškovi czy Josefovi Ladzie. Łącznie w okresie komunistycznej Czechosłowacji na badanym terenie zaistniały cztery muzea biograficzne, z czego dwa w latach 50. XX w. Powstały też obiekty bardzo specjalistyczne, jak Żydowska Izba Pamięci w Benešovie, otwarta już w 1955 r. Spośród 12 obiektów otwartych w latach 1945–1989 aż sześć udostępniono w latach 50., zaś cztery w latach 80.

Okres transformacji wiązał się z ożywieniem w zakresie udostępniania obiektów dla turystów w dolinie Sázavy. Tylko w latach 1990–1996 otwarto dziewięć nowych obiektów, czyli niewiele mniej niż przez cały okres komunistyczny. W jednym przypadku była to inicjatywa władz państwowych (Lešany), najczęściej jednak władz lokalnych (Týnec nad Sázavou, Pyšely, Benešov – dwa muzea, Ledeč nad Sázavou), poza tym społeczna (Divišov) lub związana z działalnością przemysłową (browar Velké Popovice). Widoczne są więc skutki decentralizacji państwa [Illner 1996; Klaus 2006]. W okresie tym regularne godziny otwarcia miał już kościół św. Jana Nepomucena na Zielonej Górze w Žďárze nad Sázavou, a to w związku z wpisaniem go w 1994 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. W pierwszym dziesięcioleciu XXI w. na badanym obszarze najczęściej udostępniono jeden nowy obiekt rocznie (dwa w 2002, trzy w 2010 r., żadnego w 2009 r.), natomiast szczególne przyspieszenie przypadło na drugie dziesięciolecie, kiedy otwarto 21 obiektów, z czego aż pięć w 2015 r. Dwa najnowsze muzea na analizowanym obszarze powstały w 2021 r. i – co ważne – stanowią formę ekspozycji prywatnych kolekcji, które wyróżniają się nie tylko liczbą zbiorów, ale także ich wartością. Chodzi o muzeum samochodów Škoda otwarte w dolnej części doliny (Mrač koło Benešov) oraz muzeum strojów ludowych, które działa w otoczeniu środkowej części doliny (Zbraslavice – Ostrov). Obiekty udostępniane po transformacji miały zarówno tradycyjną formę (udostępnione pałace lub inne zabytki architektury, muzea regionalne), jak i rzadziej spotykaną (zabytki górnictwa i inne zabytki przemysłowe, muzea specjalistyczne).

W przypadku pałaców otwarcie obiektu dla turystów najczęściej było inicjatywą ich prywatnych właścicieli, którzy w ten sposób chcieli uzyskać dodatkowe fundusze na utrzymanie obiektów. Często są to dziś obiekty hotelarskie, gdzie turyści (także ci niekorzystający z noclegu) mogą zwiedzić wybrane odrestaurowane pomieszczenia pod opieką przewodnika (np. pałac Lešany otwarty w 2013 r. i Berchtold w Kunicach-Vidovicach otwarty po 2005 r.). Zdarza się jednak, że w pałacu organizowane jest

specjalistyczne muzeum, jak w Wysokiej Lhocie, gdzie firma budująca i udostępniająca powozy do filmów stworzyła muzeum powozów i siodeł. Warto zwrócić uwagę na przypadek pałacu w niewielkich Ratajach nad Sázavou, który jest sukcesywnie remontowany przez władze miejscowości (ryc. 4). Dzięki uzyskanym dotacjom naprawiono więźbę dachową, wymieniono poszycie, a następnie odrestaurowano wnętrza (na remont czekają jeszcze wszystkie fasady). W ten sposób uzyskano atrakcyjną przestrzeń wystawienniczą, którą próbuje się w miarę możliwości zagospodarować z przeznaczeniem dla ruchu turystycznego. Wyposażenie wnętrz niestety nie zachowało się, gmina także nie posiada zbiorów muzealnych, stąd pierwszym krokiem było otwarcie punktu informacji turystycznej i zaproszenie lokalnych kolekcjonerów. Efektem była wystawa związana z pozyskiwaniem drewna, a następnie ekspozycja dawnych wózków dziecięcych, lalek, pluszowych misiów i innych zabawek, jedna z największych w kraju, która zajęła całe skrzydło północne (ryc. 4D). Kolejnym krokiem było zaaranżowanie dalszych wnętrz w różnych stylach w oparciu o użyczone zabytkowe meble (ryc. 4B, C). Można mieć nadzieję, że pałac w Ratajach skorzysta na popularności nieodległego zamku Český Šternberk.

Spośród innych niż pałace udostępnionych zabytków architektury warto zwrócić uwagę na niezwykle cenne gospodarstwo *Michalův statek* we wsi Pohled', które zostało przystosowane do zwiedzania z inicjatywy mieszkańców tej niewielkiej miejscowości. Wartość obiektu, ale przede wszystkim działania jego opiekunów (naprawy, remonty, promocja) spowodowały, że uzyskał tytuł narodowego zabytku, co sytuuje go w gronie najważniejszych atrakcji Republiki Czeskiej (np. świątynie Kutnej Hory, zamki Karlštejn czy Křivoklat, zaś w omawianym regionie pałac Konopiště i klasztor Sázava). Ostatnie kilkanaście lat to liczne przykłady z całego kraju adaptacji wież kościelnych na punkty widokowe. W dolinie Sázavy miało to miejsce w Havlíčkův Brodzie, Přibyslaviu i Žďárze nad Sázavou. Dostępność tego typu obiektów jest czasem jednak dość ograniczona. Podczas gdy w Přibyslaviu wieża w sezonie ma regularne godziny otwarcia i jest dostępna prawie codziennie, to w Havlíčkův Brodzie odbywają się tylko dwa wejścia dziennie w towarzystwie przewodnika.

Ryc. 4. Pałac Rataje nad Sázavou: A. fasada frontowa (zachodnia), B, C. wnętrza z aranżacjami w różnych stylach; D. fragment wystawy wózków dziecięcych, lalek, pluszowych misiów i innych zabawek
Źródło: fot. autor (2022)

Liczne obiekty udostępnione po 1989 r. odnoszą się do dziedzictwa techniki, co należy wiązać ze wzrostem popularności turystyki industrialnej. W XXI w. w okolicach miejscowości Jílové u Prahy, która swój rozwój zawdzięcza eksploatacji złota, udostępniono dla turystów aż cztery sztolnie (trzy przez lokalne muzeum, w tym pierwsza otwarta w 2002 r., jedna przez stowarzyszenie). Tradycje kuźnicze prezentuje muzeum Šlakhamr (Brdíčův mlýn) koło Žďáru nad Sázavou. W mieście Sázava porzucone budynki huty szkła (najstarszej zachowanej) zostały zaadaptowane w 2014 r. na centrum poświęcone współczesnemu szkłu artystycznemu (ryc. 5). Jest to nowoczesny obiekt muzealny, który w wystroju wykorzystuje relikty dawnych urządzeń (m.in. piece), jednocześnie w atrakcyjny sposób eksponując prace XX-wiecznych artystów. Organizowane są też warsztaty produkcji szkła i spotkania z twórcami¹. Do tradycji szklarskich odwołuje się też huta Jakub (Bělá – Tasice), zaś do wyrobu ceramiki odnoszą się znaczące części ekspozycji muzeum na zamku Týnec nad Sázavou

¹ Liczne odwołania do tradycji szklarskich wynikają z wielu hut i szlifierni szkła, które działały w regionie. Współcześnie większość zakładów jest już nieczynna. W mieście Sázava działa jednak huta Kavalier, największy pracodawca w mieście i jeden z największych w regionie.

i Muzeum Miejskiego w Netvořicach. W Republice Czeskiej znajduje się kilkadziesiąt muzeów pożarniczych, które wydają się cieszyć dużą popularnością. W dolinie Sázavy funkcjonują trzy takie placówki, z których największa znajduje się Příbyslaviu (15 sal w zabytkowym pałacu), a dodatkowo w dwóch innych obiektach tematyka ta występuje jako poboczna. Muzea motoryzacyjne otwarto w Mraču, Benešovie i Kácovie, wszystkie prywatne, przy czym pierwsze z wymienionych dysponowało znacznie większym budżetem, stąd większa powierzchnia wystawiennicza i liczba samochodów, a także obecność multimedii. Placówka w Benešovie jest też dużym obiektem (ponad 200 motocykli), ale tradycyjnym w formie. Atrakcją trzeciego, niewielkiego muzeum jest z kolei możliwość zwiedzania z właścicielem jako przewodnikiem, który sam wyremontował wszystkie oglądane pojazdy. W Lešanach działa z kolei muzeum techniki wojskowej. Poza browarem Velké Popovice możliwa jest wizyta w browarze Hubertus w Kácovie, przy czym zakres oferty jest znacznie większy w pierwszym z wymienionych (trasy zwiedzania przewidziane dla różnych grup, o regularnych godzinach). Drugi to niewielka, prywatna wytwórnia, w której istnieje możliwość obejrzenia linii produkcyjnej i zapoznania się z historią ważenia piwa w tym miejscu po wcześniejszym umówieniu. W Světlej nad Sázavou turyści mogą zejść do fragmentów zachowanych dawnych podziemi o funkcjach magazynowych.

Pojawiły się też inne muzea specjalistyczne, niezwiązane z dziedzictwem techniki, np. Muzeum Sztuki i Designu w Benešovie otwarte już w 1990 r., Wodny Dom w Hulicach koło Zruča nad Sázavou, który powstał w 2016 r. i skupia się na temacie retencji wody i jej wykorzystania przez człowieka (znajduje się na zaporze zbiornika Švihov, który stanowi źródło wody pitnej dla Pragi) czy pobliski Pszczeli Świat, którego oferta skierowana jest przede wszystkim do młodszych odbiorców. Wybrane placówki w coraz większym stopniu wykorzystują multimedia, czego najlepszym przykładem jest Muzeum Nowej Generacji w Žďárze nad Sázavou. Po 1989 r. nadal powstawały też lokalne muzea krajoznawcze, co – jak zaznaczono wyżej – wiąże się z decentralizacją państwa i coraz większym zainteresowaniem historią „małych ojczyzn”. Wyrazem tego są placówki, które powstały nie tylko w małych miastach (Trhový Štěpánov, Světlá nad Sázavou), ale nawet wsiach (Pyšely, Soutice). Z reguły są tradycyjne w formie.

Ryc. 5. Centrum poświęcone współczesnemu szklu artystycznemu w zaadaptowanej zabytkowej hucie szkła w mieście Sázava

Źródło: fot. autor (2022)

Wiele obiektów udostępnionych do zwiedzania czy nawet muzeów to obiekty prywatne. Często wyraża się to w większym skomercjalizowaniu oferty, ale jednocześnie czyni ją bardziej różnorodną (większa mnogość tras zwiedzania i innych atrakcji, noclegi, gastronomia). Z drugiej strony takie miejsca są bardziej podane na zmiany sytuacji na rynku, co może skutkować ograniczeniem oferty, sprzedażą obiektu i – w skrajnych przypadkach – jego zamknięciem (np. likwidacja Muzeum Książki w pałacu Žďár nad Sázavou po jego restytucji). Doskonałym przykładem tych zależności jest pałac Světlá nad Sázavou, który w 2013 r. został odkupiony od władz miejskich przez rodzinę Degerme (ryc. 6). Wcześniej, aż do 2011 r., mieściła się tu szkoła rolnicza, dzięki czemu stan techniczny obiektu był dobry, ale nie zachował się wystrój większości wnętrz. Samorząd miał różne plany w zakresie przeznaczenia obiektu, pojawiały się też różne oferty kupna. Ta złożona przez rodzinę Degerme była najkorzystniejsza cenowo, a jednocześnie zakładała nadanie pałacowi funkcji turystycznych w połączeniu z rewitalizacją. Otwarto pensjonat z restauracją, potem także kawiarnię, w 2014 r. oddano pierwszą trasę zwiedzania (ekspozycja historycznego szkła europejskiego, ryc. 6B, D), zaś w 2015 r. drugą (ekspozycja

zabytkowych zegarów, malarstwa i rzeźb). Ekspozyty użyczono ze zbiorów Muzeum Sztuki Użytkowej w Pradze i Muzeum Vysočiny Třebíču. Udostępniono także krótszą trasę z pokojami stylistycznie nawiązującymi do dwudziestolecia międzywojennego. Przygotowano też dwie trasy dla dzieci (jedna odnosiła się do doliny Sázavy) oraz dwa *escape room*-y o tematyce zaczerpniętej ze średniowiecznych opowieści. Przeprowadzono zabiegi rewitalizacyjne w 18-hektarowym parku. Obiekt stał się dość popularny (w 2015 r. 6061 zwiedzających, w 2017 r. – 6528, w 2019 r. – 6747 [*Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2015–2017* b.r.w.; *Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2017–2019* b.r.w.]; tab. 3) i w 2018 r. otrzymał III miejsce w konkursie Ministra Rozwoju Regionalnego za najlepszą prezentację turystyczną w serwisie internetowym w kategorii atrakcji turystycznych. Niestety okres pandemii koronawirusa wyraźnie pogorszył kondycję finansową pałacu, co wpłynęło na zawężenie oferty (np. zamknięcie restauracji i jednej trasy dla dzieci, w 2022 r. nie działała nawet kawiarnia). Rodzina Degerme w 2021 r. wystawiła obiekt na sprzedaż i rok później zakupił go hotelarz i winiarz Jiří Marian. Skutkiem tego jest m.in. przebudowa tras zwiedzania, stąd od jesieni 2022 r. dostępność pałacu znacznie się zmniejszyła (w zasadzie tylko przestrzeń otwarte, pensjonat i kawiarnia). Ponowne otwarcie całości planowane jest w czerwcu 2023 r. Tak duża zmienność rzadziej występuje w obiektach samorządowych, których także bardzo dużo powstało w badanym regionie (więcej niż prywatnych).

Biorąc pod uwagę daty otwarcia dla ruchu turystycznego poszczególnych obiektów, zauważalne są pewne zależności przestrzenne (ryc. 2). Górna część doliny, związana z regionem Vysočina, była gęściej zaludniona i intensywniej zagospodarowana, stąd wcześniej rozwinęły się tam muzea. W efekcie dawniej w górnej części było więcej obiektów udostępnionych do zwiedzania niż w dolnej i środkowej, gdzie dopiero po transformacji liczba ta zaczęła wzrastać. W tej części analizowanego regionu przez długi czas turyści mieli do dyspozycji tylko kilka, choć bardzo znaczących obiektów (pałac Konopiště, klasztor Sázava, zamek Český Šternberk), które nie miały prawie żadnej konkurencji poza lokalnymi, wyraźnie mniej atrakcyjnymi muzeami o charakterze krajoznawczym lub biograficznym. Dopiero ostatnie lata przyniosły otwarcie kolejnych pałaców (Lešany, Berchtold, Vysoká Lhota, Rataje nad Sázavou, Zruč nad Sázavou; przez jakiś czas także pałac w Kácovie, obecnie w trakcie remontu), a także atrakcyjnych w formie muzeów (zwłaszcza samochodów Škoda we wsi Mrač

i szklarstwa w Sázavie). Zwraca uwagę, że środkowej części doliny wyraźnie przeważają zabytki i muzea otwarte dla ruchu turystycznego dopiero po 2003 r.

Ryc. 6. Pałac Světlá nad Sázavou: A. widok ogólny od strony zachodniej, B. fragment ekspozycji historycznego szkła europejskiego; C. dziedziniec z oranżerią i instalacją artystyczną wykonaną ze szkła, odwołującą się do trwającej do dziś produkcji szkła w mieście; D. fragment zaaranżowanych wnętrz
 Źródło: fot. autor (2022)

Frekwencja w zabytkach architektury i muzeach

Frekwencja w obiektach udostępnionych do zwiedzania w dolinie Sázavy analizowana jest w oparciu o dane statystyczne zbierane przez Narodowy Ośrodek Informacyjny i Konsultacyjny dla Kultury (czes. *Národní informační a poradenské středisko pro kulturu*, NIPOS). Dane te (tab. 3) pokazują, że zainteresowanie obiektami wpisującymi się w założenia turystyki kulturowej rosło dość wyraźnie do około 2016–2017 r., po czym nastąpiła pewna stabilizacja, przerwana epidemią COVID-19, która spowodowała prawie dwukrotny spadek liczby zwiedzających (ryc. 7).

Wynikał on ze zmian oczekiwań i nawyków turystów, ale przede wszystkim z ograniczeń z funkcjonowaniu obiektów, które – w zależności od okresu – musiały całkowicie zaprzestać funkcjonowania lub je znacznie ograniczyć ze względu na limity osób w pomieszczeniach. Mniejsze ograniczenia w działalności obiektów w 2021 r. względem 2020 r. niekoniecznie znajdują odzwierciedlenie w danych w zakresie frekwencji, która w wielu obiektach nadal spadała (spadek odnotowano też w łącznej liczbie zwiedzających udostępnione do zwiedzania zabytki, w przypadku muzeów odnotowano pewien wzrost). Ze względu na trudne do określenia zmiany we frekwencji w kolejnych latach po pandemii (pytanie, czy dane wrócą do wartości sprzed niej i po jakim czasie) poniżej analiza skupi się na okresie do 2019 r. Dla części obiektów brakuje danych dla wybranych lat, co wpływa zwłaszcza na wyniki sumaryczne.

Tab. 3. Frekwencja w obiektach udostępnionych do zwiedzania w dolinie Sázavy w latach 2010–2021

Obiekt	Frekwencja w poszczególnych latach											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Zabytki udostępnione do zwiedzania</i>												
Sztolnia Halíře, Pohoří – Chotouň	b.d.	b.d.	b.d.	o	o	o	o	1751	b.d.	901	812	811
Sztolnie św. Józefa i św. Antoniego z Padwy, Jílové u Prahy	b.d.	b.d.	b.d.	o	o	o	o	4872	b.d.	3008	2897	2736
Pałac Konopiště, Benešov	121840	121261	111258	132345	162607	137453	150947	173870	161172	147995	67605	53109
Klasztor Sázava	12099	11269	10919	10401	11319	10987	11295	11998	12882	13565	8259	8416
Pałac Rataje nad Sázavou	1089	774	840	980	1582	2796	993	683	1885	2017	1387	1803
Zamek Český Šternberk	b.d.	97861	95715	93352	88840	76957	77401	89474	83848	84113	41570	37362
Pałac Kácov	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	3014	3030	3030	b.d.	o	n.d.	n.d.	n.d.
Pałac Zruč nad Sázavou	n.d.	6389	9501	10600	12895	15027	22919	23558	23848	27691	17806	20482

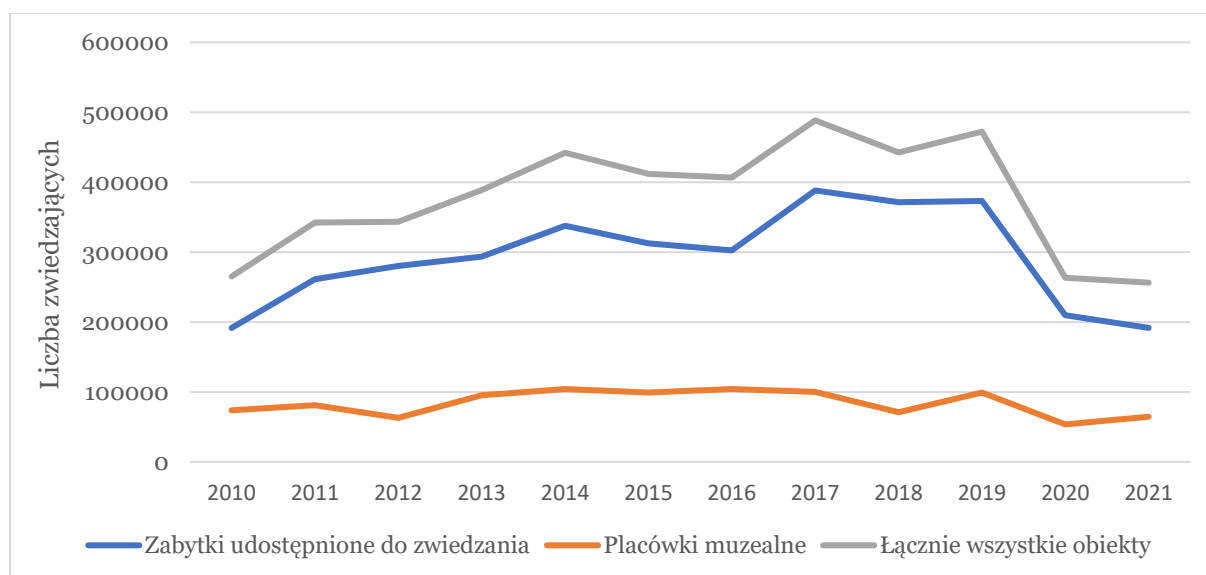
Obiekt	Frekwencja w poszczególnych latach											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Zamek Ledeč nad Sázavou	7314	b.d.	b.d.	b.d.	7262	3710	10200	15204	21314	22390	17207	16309
Pałac Světlá nad Sázavou	n.d.	n.d.	n.d.	460	b.d.	6061	b.d.	6528	5851	6747	4886	b.d.
Zamek Lipnice nad Sázavou	25932	b.d.	24849	22403	27070	25441	25655	27688	29655	31033	22332	30492
Kościół św. Jana Nepomucena, Žďár nad Sázavou	23236	23646	27267	23042	23187	31055	b.d.	32600	30937	33648	24937	20246
Razem zabytki udostępnione do zwiedzania	191510	261200	280349	293583	337776	312517	302440	388226	371392	373108	209698	191766
<i>Placówki muzealne</i>												
Muzeum Regionalne, Jílové u Prahy	16666	17840	18818	10757	22365	24835	23978	24790	b.d.	25718	16088	22339
Muzeum Miejskie, Netvořice	825	515	373	424	320	428	145	b.d.	o	b.d.	b.d.	b.d.
Muzeum Emalii, Netvořice	b.d.	b.d.	b.d.	450	258	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Muzeum Miejskie, Týnec nad Sázavou	3980	5869	4855	4982	4664	5736	5707	5120	5475	6417	3601	1758
Muzeum wsi Pyšely, Pyšely	150	230	130	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	150	160	100	100
Muzeum Sztuki i Designu, Benešov	b.d.	b.d.	b.d.	9000	2200	7000	5000	3000	2169	2314	4148	1000
Muzeum Regionu Podblanicko, Benešov	b.d.	b.d.	b.d.	1274	1274	1554	1187	1502	b.d.	1547	197	781

Obiekt	Frekwencja w poszczególnych latach											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Izba Pamięci Josefa Lady i jego córki Aleny, Hrusice	b.d.	b.d.	b.d.	13232	15217	13567	13113	14050	14961	13680	6458	8279
Izba Pamięci Svatopluka Čecha, Ostředek	74	b.d.	b.d.	0	62	55	35	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Muzeum Jaroslava Foglara, Ledeč nad Sázavou	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	2073	4207	2938	1515	1540
Muzeum Wiejskie Michalův Folwark, Pohled'	1372	1077	1223	950	1013	1497	1156	1065	1128	1469	784	616
Izba Pamięci Jaroslava Haška, Lipnice nad Sázavou	1982	3400	2377	2705	2707	3333	3109	2643	3581	3142	1770	2232
Muzeum Vysočiny, Havlíčkův Brod	13792	19986	7212	19387	12825	8793	13809	12915	11134	14292	4078	6777
Galeria Sztuki, Havlíčkův Brod	13161	11795	9693	11967	19781	7413	11771	8798	5449	6584	3829	5570
Muzeum Pożarnic- twa, Přibyslav	8150	5700	4900	4950	6835	3713	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Muzeum Miejskie, Přibyslav	1571	2034	2003	2204	2749	4213	3645	3532	2651	2003	1018	1880
Izba Pamięci K. Havlíčka Borovs- kiego,	1557	2600	1093	1485	1850	b.d.	1850	1974	2479	981	989	1597

Obiekt	Frekwencja w poszczególnych latach											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Havlíčková Borová												
Šlákhamr, Hamry nad Sázavou	n.d.	b.d.	b.d.	2847	2053	4742	5495	5124	4790	4383	3068	2824
Muzeum Regionalne, Žďár nad Sázavou	10412	9980	10381	8602	b.d.	12376	14165	13647	12989	13577	6026	7269
Muzeum Książki, Žďár nad Sázavou	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	8039	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.
Razem placówki muzealne	73692	81026	63058	95216	104212	99255	104165	100233	71163	99205	53669	64562
Razem wszystkie obiekty	265202	342226	343407	388799	441988	411772	406605	488459	442555	472313	263367	256328

Uwagi: n.d. – nie dotyczy, określenie używane, gdy obiekt w danym roku nie funkcjonował, najczęściej są to lata przed jego otwarciem; b.d. – brak danych, obiekt funkcjonował, ale nie przekazał danych lub wniósł o ich utajnienie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2010, b.r.w.*; *Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2011, b.r.w.*; *Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2012, b.r.w.*; *Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2013, b.r.w.*; *Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2014, b.r.w.*; *Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2015, b.r.w.*; *Návštěvnost muzeí a galerií v roce 2016–2018, b.r.w.*; *Návštěvnost muzeí a galerií v roce 2019, b.r.w.*; *Návštěvnost muzeí a galerií v krajích w roce 2021, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích ČR w roce 2010, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích ČR w roce 2011, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích ČR w roce 2012, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích ČR w roce 2013, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích ČR w roce 2014, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích ČR w roce 2015–2017, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2016–2018, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2017–2019, b.r.w.*; *Návštěvnost památek v krajích v roce 2021, b.r.w.*

Ryc. 7. Łączna frekwencja w obiektach udostępnionych do zwiedzania w dolinie Sázavy w latach 2010–2021

Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane z tab. 3

W latach 2010–2021 dla analizowanych zabytków udostępnionych do zwiedzania (dla których zgromadzono dane – tab. 3) frekwencja generalnie wzrastała (ryc. 7). Najniższą łączną frekwencję odnotowano w 2010 r. (191 510 osób), po czym aż do 2014 r. rosła ona systematycznie aż do 337 776 osób. Potem nastąpiły pewne wahania, przy czym w latach 2014–2019 wartość nie spadła poniżej 300 000 zwiedzających. Najwyższą wartość (388 226 osób) osiągnięto w 2017 r., po czym frekwencja spadała, początkowo powoli, zaś od 2020 r. w związku z pandemią bardzo wyraźnie. Kluczową rolę we frekwencji w zabytkach na analizowanym obszarze odgrywają pałac Konopiště i zamek Český Šternberk (tab. 3), co należy wiązać z tym, że są to kluczowe, najważniejsze rezydencje regionu, służące w zasadzie jako jego symbol. W 2011 r. odpowiadały one odpowiednio za 46,42% i 37,46% zwiedzających zabytki. Zwraca uwagę jednak to, że w kolejnych latach sukcesywnie wyrasta im konkurencja, przez co ich wiodąca rola w zakresie frekwencji ulega ograniczeniu. W 2017 r. pałac Konopiště odpowiadał za 44,79% wszystkich zwiedzających zabytki w regionie, zaś zamek Český Šternberk za 23,05%, natomiast w 2021 r. było to odpowiednio 27,69% i 19,48% (czyli w tym roku 52,83% zwiedzających wybrało inne zabytki). Zmiany frekwencji w pałacu Konopiště odpowiadają trendowi dla całego regionu – z ogólnym łagodnym wzrostem (z okresowymi spadkami) aż do 2017 r., a następnie spadkiem (najpierw powolnym, a potem gwałtownym). W przypadku zamku Český Šternberk sytuacja jest nieco inna, gdyż najwyższa frekwencja przypada na lata

2011–2012, zaś w kolejnych latach ulega pewnemu spadkowi, utrzymując się na poziomie około 80 000 zwiedzających (przy czym od 2020 r. ma miejsce ponad dwukrotny spadek ze względu na pandemię).

Zabytkiem, który jest dostępny od dawna i cieszy się także stabilną, choć nie aż tak wysoką frekwencją, jest zamek Lipnice nad Sázavou, który w każdym roku odwiedza od nieco ponad 22 tysięcy do nieco ponad 31 tysięcy osób (tab. 3). Zauważyć można generalny wzrost zainteresowania obiektem na przestrzeni lat. Warto też zwrócić uwagę, że w wyraźnie mniejszym stopniu niż w przypadku innych zabytków na frekwencji odcisnęła się pandemia. Spadek liczby zwiedzających w 2020 r. względem 2019 r. był znaczący (o około 1/3), ale nie tak bardzo jak np. w pałacu Konopiště czy zamku Český Šternberk (ponad dwukrotny). Ponadto w 2021 r. odnotowano drugą najwyższą frekwencję w zamku Lipnice w całym analizowanym okresie. Po pierwsze wynika to z charakteru zabytku, gdzie jest dużo przestrzeni otwartych, a wnętrza są bardzo przestronne, co pomimo limitów liczby osób w pomieszczeniach pozwoliło przyjmować dość dużo zwiedzających. Drugim czynnikiem mogło być stałe poszerzanie oferty w połączeniu z postępującą restauracją obiektu (większa liczba udostępnionych wnętrz, różnorodne wystawy w nich umieszczone). Czynnikiem, który mógł mieć wpływ, jest też duża popularność miejscowości Lipnice nad Sázavou, wiążąca się z postacią Jaroslava Haška (jedna z komnat na zamku jest mu także poświęcona). Od 20 do 33 tysięcy osób udaje się do kościoła św. Jana Nepomucena w Žďárze nad Sázavou, co – biorąc pod uwagę wpis zabytku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO i frekwencję w innych zabytkach tej klasy w regionie – należy uznać za wynik dość niski.

W miejsce wyżej wymienionych kluczowych zabytków zaczynają wkraczać inne, udostępnione w ostatnich latach lub których oferta została wyraźnie rozbudowana. Największe znaczenie mają tu pałac Zruč nad Sázavou i zamek Ledec nad Sázavou (tab. 3). W pierwszym przypadku mamy do czynienia z systematycznym wzrostem frekwencji od otwarcia aż do 2019 r., kiedy pałac odwiedziło 27 691 osób. W pandemicznym 2020 r. frekwencja spadła poniżej 18 tysięcy, ale już w kolejnym roku znów przekroczyła 20 tysięcy. Natomiast w zamku Ledec nad Sázavou na początku drugiego dziesięciolecia XXI w. liczba zwiedzających przekraczała 7 tysięcy, by po przejściowym spadku w 2015 r. od 2016 r. zawsze przekraczać 10 tysięcy, a przejściowo w latach 2018–2019 nawet 20 tysięcy. Biorąc pod uwagę, że w pierwszym z omawianych obiektów wnętrza są w dużym stopniu rekonstrukcją, zaś z drugim

zachowały się słabo i są wykorzystywane na wystawy, wyniki te należy uznać za dość dobre, zwłaszcza względem doskonale zachowanych rezydencji Konopiště i Český Šternberk. Między 10 a 14 tysiącami waha się liczba zwiedzających w klasztorze Sázava, przy czym także tu zauważalny jest trend wzrostowy z maksimum w 2019 r. (dane te obejmują tylko trasę administrowaną przez Narodowy Instytut Zabytków, drugą trasę uruchomiła w 2021 r. parafia). Nieco gorszymi wynikami może się pochwalić pałac Světlá nad Sázavou, który w roku otwarcia odwiedziło 460 osób, ale w kolejnych latach było to około 5 lub 6 tysięcy. Wyniki niższe niż chociażby w Zruču czy Ledči nad Sázavou przy porównywalnej ofercie mogły wpłynąć na decyzję właścicieli o sprzedaży pałacu. Niższe i do tego bardzo zmienne liczby zwiedzających odnotowano w dwóch sztolniach w okolicach Jílové u Prahy oraz w pałacach Rataje nad Sázavou i Kácov. Ten pierwszy czeka na remont fasad i otoczenia, co obniża jego atrakcyjność pomimo relatywnie interesujących wnętrz (przy czym oryginalny wystrój się nie zachował). Dane dla drugiego pochodzą z czasów sprzed prowadzonego obecnie remontu. Można podejrzewać, że po jego zakończeniu frekwencja wzrośnie, podobnie jak w pobliskim Zruču nad Sázavou. Może na to wpłynąć także atrakcyjne położenie i sąsiedztwo innych atrakcji (browar i muzeum techniki, pole golfowe, dolina rzeki z punktami widokowymi – ryc. 1B).

W przypadku większości placówek muzealnych zauważalny jest generalny wzrost popularności do 2019 r. Dane dostarczane przez NIPOS nie uwzględniają niestety obiektów otwartych w ostatnich latach (najczęściej prywatnych lub prowadzonych przez lokalne społeczności), stąd nie ma możliwości prześledzenia, jak najnowsze inwestycje wpływają na ruch turystyczny. Pod tym kątem można przeanalizować tylko Muzeum Jaroslava Foglara w Ledči nad Sázavou (otwarte w 2017 r.) i Muzeum Kuźnictwa Šlakhamr w Hamrach nad Sázavou (2011 r.). Muzeum Foglara w pierwszym roku funkcjonowania przyciągnęło ponad 2 tysiące odwiedzających, a rok później ponad 4 tysiące. Wyraźnie zadziałał w tym przypadku efekt nowości, gdyż w kolejnym roku frekwencja spadła do około 3 tysięcy osób, a w okresie pandemii było to około 1,5 tysiąca osób. Natomiast Šlakhamr, będący częścią Muzeum Technicznego z Brna, zyskiwał na popularności do 2016 r., kiedy odwiedziło go prawie 5,5 tysiąca osób, zaś w kolejnych latach liczba ta nieco spadała. W latach 2020–2021 było to około 3 tysięcy osób. Do najpopularniejszych muzeów należą zarówno te o długiej tradycji (Muzeum Regionalne w Jílovem u Prahy – otwarte w 1958 r., Muzeum Vysočiny i Galeria Sztuki w Havlíčkův Brodzie – 1874 i 1946 r., Muzeum Regionalne w Žďárze

nad Sázavou – 1937 r.), jak i te nieco nowsze (Muzeum Miejskie w Týncu nad Sázavou – 1995 r., Izba Pamięci Josefa Lady i jego córki Aleny w Hrusicach – 1986 r.). Znaczenie ma więc nie tyle tradycja placówki, ile atrakcyjność oferty, a po części także położenie (muzea w miastach są liczniej odwiedzane niż na wsi). Muzea z najmniejszą frekwencją to albo niewielkie placówki prezentujące historię lokalnej społeczności, ważniejsze raczej właśnie dla mieszkańców, a nie turystów (Netvořice, Pyšely, Benešov – Muzeum Regionu Podblanicko), albo izby pamięci poświęcone znaczniejszym osobom, często bardzo tradycyjne w formie (najniższe liczby zwiedzających spośród wszystkich analizowanych placówek ma Izba Pamięci Svatopluka Čecha w Ostředku). W tym ostatnim przypadku pozytywnie wyróżnia się jednak wspomniana Izba Pamięci Josefa Lady i jego córki Aleny w Hrusicach, która zyskuje dzięki atrakcyjności oferty dla dzieci, oraz Izba Pamięci Jaroslava Haška w Lipnicach nad Sázavou, bazująca na popularności pisarza. Muzea specjalistyczne cieszą się niską lub umiarkowaną frekwencją. Do pierwszej grupy można zaliczyć Muzeum Emalii w Netvořicach i Muzeum Wiejskie Michalův Folwark we wsi Pohled', zaś do drugiej Muzeum Sztuki i Designu w Benešovie (z wyraźnym spadkiem wyników po 2016 r.), Muzeum Pożarnictwa w Příbyslaviu (brak danych od 2016 r. uniemożliwia określenie trendu) i wspomniany już Šlakhamr. Dość dobrą frekwencją odznaczało się Muzeum Książki w pałacu Žďár nad Sázavou, które w 2015 r. zostało zamknięte (ponad 8 tysięcy osób w 2014 r.). Niestety brak danych uniemożliwia porównanie z wynikami dla Muzeum Nowej Generacji, które obecnie mieści się w tej samej lokalizacji (inny budynek w tym samym kompleksie).

Łączna frekwencja dla muzeów z doliny Sázavy, dla których zgromadzono dane, jest przynajmniej trzykrotnie niższa niż dla zabytków udostępnionych do zwiedzania (ryc. 7). Trzeba podkreślić, że w tym przypadku często spadki wartości w poszczególnych latach wynikają niekoniecznie z mniejszej frekwencji, ale z braku danych dla niektórych placówek (np. w 2018 r., gdy brak danych dla Muzeum Regionalnego Jílové u Prahy). Generalnie frekwencja w muzeach doliny Sázavy rosła od 2010 do 2014 r., by potem aż do 2019 r. utrzymywać się na poziomie około 100 tysięcy osób rocznie, a następnie spaść w związku z pandemią prawie dwukrotnie. Z kolei biorąc całkowitą frekwencję we wszystkich udostępnionych obiektach (zabytkach i muzeach łącznie), mamy do czynienia ze wzrostem od 2010 do 2014 r., a następnie wahaniami między 400 a 490 tysiącami zwiedzających. Na podstawie zaprezentowanych danych można stwierdzić, że do czasu pandemii popularność

obiektów wpisujących się z założenia turystyki kulturowej rosła. Zapewne trend ten byłby wyraźniejszy, gdyby dane w większym stopniu obejmowały muzea nowo utworzone po 2004 r.

Podsumowanie

Powyższa analiza pokazała, że okres od upadku komunizmu to czas intensywnego rozwoju turystyki kulturowej w dolinie Sázavy. Przybiera ona tu różne formy – od architekturystyki, turystyki muzealnej i biograficznej po turystykę industrialną/dziedzictwa techniki (przede wszystkim relikty górnictwa i przemysłu szklarskiego, motoryzacja, browarnictwo), etniczną (np. muzeum strojów ludowych) czy eventową (m.in. różne wydarzenia w pałacu Žďár nad Sázavou lub w innych lokalizacjach). Znajduje to wyraz we wzroście liczby obiektów udostępnionych do zwiedzania z 20 w 1989 r. do 67 w 2022 r. Przed transformacją na omawianym obszarze znajdowało się tylko kilka znaczących atrakcji, z których za najważniejsze należy uznać pałac Konopiště koło Benešova i zamek Český Šternberk (oba z doskonale zachowanymi wnętrzami), ewentualnie ruiny zamku Lipnice nad Sázavou, które przyciągają swoją monumentalnością (i związkami z Jaroslavem Haškem). Ponadto funkcjonowało tu kilka ciekawszych muzeów o długich tradycjach (przede wszystkim Havlíčkův Brod i Havlíčkova Borová) i trochę mniej znaczących atrakcji. Natomiast wśród obiektów, które otwarto po 1989 r., znalazło się kilka, które pod względem atrakcyjności i frekwencji zagroziły dominacji trzech wyżej wymienionych. Są to zarówno nowoczesne muzea (np. Muzeum Wodniackie w Zruču nad Sázavou, Dom Wodny w Hulicach, Muzeum Strojów Ludowych w Zbraslavicach – Ostrovie czy Muzeum Nowej Generacji w Žďarze nad Sázavou), jak i atrakcyjne zabytki (np. kompleks pałacowy w Zruču nad Sázavou, który – choć jest obiektem administrowanym przez władze niewielkiego miasta – posiada wyjątkowo rozbudowaną ofertę, ponadto pałac w Světlej nad Sázavou czy nowa trasa zwiedzania w klasztorze Sázava – administrowana przez parafię).

Liczba miejsc (zabytków i muzeów) dostępnych dla turystów wzrosła zwłaszcza w dolnej i środkowej części doliny. Spośród obiektów otwartych do 1989 r. 12 istniało powyżej miasta Ledec nad Sázavou, zaś osiem poniżej Českého Šternberka. Warto jednak podkreślić, że w pierwszym przypadku osiem miejsc znajdowało się bezpośrednio w dolinie rzeki, zaś w drugim tylko dwa, a reszta leżała w otoczeniu, w tym wspomniany pałac Konopiště. Odcinek między Českým Šternberkiem a Ledčem

nad Sázavou (aż 53 km, licząc korytem rzeki) w 1989 r. nie posiadał jeszcze żadnego zabytku z udostępnionymi wnętrzami lub muzeum, do 2003 r. były to tylko dwa obiekty, zaś dopiero w kolejnych latach dołączyło do nich osiem kolejnych, w tym tak znaczący jak zespół pałacowy w Zruču nad Sázavou. Wynika to z historii doliny, której górna część rozwinęła się pod względem ludnościowym i gospodarczym szybciej, stąd wcześniej powstały tam muzea, podczas gdy dolny odcinek – jako bardziej dziki – był miejscem wybieranym przez trampów i osoby poszukujące ucieczki od cywilizacji. W pierwszym przypadku nowe obiekty uzupełniły ofertę dotychczasowych, lokalizując się w tych samych miejscowościach (Ledeč nad Sázavou, Havlíčkův Brod, Příbyslav, Žďár nad Sázavou). W dolnym odcinku doliny były to natomiast pierwsze atrakcje w poszczególnych miejscowościach, stąd dziś mamy tu do czynienia z większym rozproszeniem atrakcji.

Wiele nowych atrakcji dla turystyki kulturowej prowadzonych jest przez lokalne społeczności, czego najlepszym przykładem jest Muzeum Wiejskie Michalův Folwark (*Michalův statek*) we wsi Pohled'. Należy to wiązać z wyraźnym wzrostem zainteresowania historią lokalną. Dobrze wpisuje się to w obserwacje Gillisa [1996], który uważa, że współcześnie – wbrew powszechnej opinii – człowiek jest bardziej zainteresowany historią niż kiedykolwiek wcześniej, przy czym nie zinstytucjonalizowaną historią narodową czy państwową (co było silnie narzucane w czasach komunistycznej Czechosłowacji), ale historią rodzinną, lokalną, „swoją” [por. Chylińska, Kosmała 2010]. Drugim czynnikiem, który wpłynął na rozwój wielu lokalnych inicjatyw w zakresie turystyki kulturowej, była decentralizacja państwa, dzięki czemu o powstawaniu nowych muzeów czy udostępnianiu zabytków niekoniecznie decydowały władze w Pradze, ale lokalny samorząd i społeczności poszczególnych miejscowości. Duża liczba nowych atrakcji dla turystyki kulturowej to także inicjatywa osób prywatnych, głównie właścicieli zabytkowych rezydencji, z których część odzyskała obiekty znacjonalizowane w okresie komunistycznym, a inni po prostu nabyli zabytki, najczęściej od władz państwowych lub samorządowych. Prywatne pałace często wyróżniają się różnorodnością oferty, co ma na celu przyciągnięcie jak największej liczby zwiedzających, a tym samym zwiększenie dochodów, czego przykładem jest zespół pałacowy w Žďárze nad Sázavou. Tego typu miejsca są jednak bardzo podatne na zmiany i problemy na rynku turystycznym, takie jak pandemia koronawirusa. Można to zaobserwować m.in. w pałacach w Světlej nad Sázavou i Kácovie (ten ostatni po kilku sezonach, kiedy był udostępniony,

jest od szeregu lat restaurowany, a ponowne otwarcie jest cały czas odsuwane w czasie). Prywatną własnością są też niektóre muzea, często o nietypowej specjalizacji (np. Muzeum Emalii w Netvořicach, Muzeum Powozów w Čerčanach – Vysokiej Lhocie, Muzeum Samochodów Škoda w wsi Mrač lub Małe Muzeum Techniki w Kácovie).

Rozwój turystyki kulturowej w dolinie Sázavy wpisuje się w tendencję dla całej Republiki Czeskiej, gdzie kluczowy zasób dla turystyki stanowią zabytki architektury, a przede wszystkim wyjątkowo liczne i dobrze zachowane zamki i pałace [Kołodziejczyk 2019; Navrátil, Pícha, Hřebcová 2010; Vaško 2002]. Czasem mówi się nawet, że kiedy do innych krajów turyści przybywają, żeby zobaczyć morze, to do Republiki Czeskiej jedzie się, by podziwiać „morze zabytków” [Kesner 2005, cyt. za: Vystoupil, Šauer 2012, s. 111]. Według rejestru prowadzonego przez Narodowy Instytut Zabytków [*MonumNet* b.r.w.; *Památkový katalog* b.r.w.] w kraju znajduje się ponad 40 000 zabytków nieruchomych, z których duża część jest udostępniona do zwiedzania. Bardzo pozytywną zmianę w tym właśnie zakresie można było zaobserwować w dolinie Sázavy od lat 90. XX w. Zwraca jednak uwagę, że oferta zabytków udostępnionych do zwiedzania często jest niejako oderwana od historii danego miejsca. W zamkowych czy pałacowych komnatach prezentowane są po prostu kolekcje obrazów, zegarów czy szkła, niestanowiące pierwotnego wyposażenia danego obiektu lub nawet niezwiązane z miejscowością lub regionem. Wynika to z tego, że wiele zabytków omawianego regionu uległo częściowemu zniszczeniu, były wykorzystywane na różne sposoby niezgodne z ich założoną funkcją, nie zachował się wystrój wnętrz. Wydaje się jednak, że w tej sytuacji traktowanie tych obiektów jako atrakcyjnej przestrzeni ekspozycyjnej jest właściwą drogą ich turystycznej adaptacji, która podnosi atrakcyjność regionu i przyciąga turystów.

Bibliografia

- Bičík I., 2001, *Postavení, změny a perspektivy druhého bydlení v Česku*, [w:] D. Fialová, J. Vágner (red.), *Druhé bydlení v Česku*, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 25–41
- Boniface B.G., Coper C., 2005, *Worldwide Destinations: The geography of travel and tourism*, Elsevier, Oxford
- Československo: průvodce, 1982, Olympia, Praha
- Chylińska D., Kołodziejczyk K., 2018, *Geotourism in an urban space?*, „Open Geosciences”, 10, s. 297–310
- Chylińska D., Kosmala G., 2010, *Krajobrazy bezimienne? Zmiany nazw terenowych na Śląsku (na wybranych przykładach)*, [w:] D. Chylińska, J. Łach (red.), *Studia*

- krajobrazowe a ginące krajobrazy*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 235–253
- Daňková P., 2019, *Dopady cestovního ruchu na město Kutná Hora*, Vysoká škola regionálního rozvoje a Bankovní institut – AMBIS a.s., Praha (praca licencjacka)
- Durdík T., 2002, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Libri, Praha
- Faltín A., 2013, *Zpřístupnění města Kutná Hora handicapovaným turistům*, Univerzita Pardubice, Doprávní fakulta Jana Pernera, Pardubice (praca dyplomowa)
- Faracik R., 2008, *Główne regiony turystyczne świata*, [w:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 87–121
- Fialová D., Vágner J. (red.), 2001, *Druhé bydlení v Česku*, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha
- Fialová D., Vágner J., 2001, *Druhé bydlení v regionu Dolní Kocába*, [w:] D. Fialová, J. Vágner (red.), *Druhé bydlení v Česku*, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 122–133
- Fialová D., Vágner J., 2009, *Sociogeografické aspekty druhého bydlení a jejich regionální diferenciace (na příkladu Česka)*, „Geografický časopis”, 61, s. 89–110
- Forst V. i in., 1993, *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*, t. 2/I. H–J, Academia, Praha
- Gillis J.R., 1996, *Introduction*, [w:] J.R. Gillis (red.), *Commemorations. The Politics of National Identity*, Princeton University Press, Princeton, s. 3–24
- Gus-Puszczewicz A., 2018, *Potencjał turystyczny śródlądowych dróg wodnych województwa pomorskiego*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów SGH w Warszawie”, 170, s. 91–103
- Hurikán B., 1990, *Dějiny trampingu*, Novinář, Praha
- Illner M., 1996, *Post-communist transformation revisited*, „Sociologický časopis/Czech Sociological Review”, 4(2), s. 157–169
- Kesner L., 2005, *Marketing a management muzeí a památek*, Grada, Praha
- Klaus V., 2006, *The economic transformation of the Czech Republic: Challenges faced and lessons learned*, „Economic Development Bulletin”, 6, <https://www.cato.org/publications/economic-development-bulletin/economic-transformation-czech-republic-challenges-faced-lessons-learned> [12.12.2022]
- Kołodziejczyk K., 2019, *Państwowe zabytki architektury udostępnione do zwiedzania w Republice Czeskiej – analiza funkcjonowania*, „Turystyka Kulturowa”, 4/2019, s. 20–64
- Kołodziejczyk K., 2020, *Ruch turystyczny w ponadregionalnych ośrodkach turystyki kulturowej w Republice Czeskiej – analiza porównawcza na przykładzie Kutnej Hory i Kroměříža*, „Turystyka Kulturowa”, 4/2020, s. 120–161
- Kołodziejczyk K., 2021, *Dolina środkowej i dolnej Berounki (Republika Czeska) wraz z otoczeniem jako szczególny obszar rozwoju turystyki podmiejskiej*, [w:] A. Rozenkiewicz (red.), *Wybrane aspekty współczesnej turystyki*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 165–204
- Kowalczyk A., Derek M., 2010, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Kubeš J., 2011, *Chatové oblasti České republiky*, „Geografický časopis”, 63, s. 53–68
- MonumNet, b.r.w., <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php> [28.12.2022]
- Muzeum nové generace, b.r.w., <https://zamekzdar.cz/zazitky/muzeum-nove-generace/> [9.12.2022]
- Navrátil J., Pícha K., Hřebcová J., 2010, *The Importance of Historical Monuments for Domestic Tourists: The case of South-Western Bohemia (Czech Republic)*, „Moravian Geographical Reports”, 18(1), s. 45–61
- Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2010*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2011*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2012*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha

- Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2013*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2014*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost muzeí a galerií v krajích ČR w roce 2015*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost muzeí a galerií w roce 2016–2018*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost muzeí a galerií w roce 2019*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost muzeí a galerií w krajích w roce 2021*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2010*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2011*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2012*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2013*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2014*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2015–2017*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2016–2018*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích ČR v roce 2017–2019*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek v krajích v roce 2021*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Otruba I., Ptáček J., Švorc L., 2007, *101 našich nejkrásnějších zahrad a parků*, Nakladatelství Pavel Dobrovský – BETA, Praha
- Památkový katalog*, b.r.w., <https://www.pamatkovykatalog.cz/> [28.12.2022]
- Pleva F., 2005, *Sázava milovaná*, Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov
- Procházka P., 2001, *Rekreační využití okresu Kutná Hora*, [w:] D. Fialová, J. Vágner (red.), *Druhé bydlení v Česku*, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 103–112
- Seznam, b.r.w., <https://mapy.cz/> [30.11.2022]
- SHOCart, 1997, *Sázava: Havlíčkův Brod – Davle: vodácký průvodce 1:50 000*, SHOCart, spol. s r.o., Zádveřice
- SHOCart, 2014, *Posázaví, Vlašimsko: turistická mapa 1:40 000*, SHOCart, spol. s r.o., Zádveřice
- SHOCart, 2017, *Střední Posázaví, Kutná Hora: turistická mapa 1:40 000*, SHOCart, spol. s r.o., Zádveřice
- Středočeská centrála cestovního ruchu, 2022, *Střední Čechy*, Středočeská centrála cestovního ruchu, Praha
- Tůmová J., 2021, *Poznáváme Posázaví*, Posázaví o.p.s., destinační společnost turistické oblasti Posázaví, Postupice
- Tůmová J., 2022, *Týnec nad Sázavou: město na vlně pohody*, Posázaví o.p.s., destinační společnost turistické oblasti Posázaví, Postupice
- Tůmová J., Štědra M., 2022, *Město Sázava*, Posázaví o.p.s., destinační společnost turistické oblasti Posázaví, Postupice
- Vágner J., Fialová D. (red.), 2004, *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha
- Vaško M., 2002, *Cestovní ruch a regionální rozvoj*, Vysoká škola ekonomická Praha, Praha

Vodácké muzeum, b.r.w., <https://www.zamek-zruc.cz/vodacke-muzeum> [12.10.2022]

Vystoupil J., Šauer M., 2012, *Geography of tourism of the Czech Republic*, [w:] J. Wyrzykowski, K. Widawski (red.), *Geography of tourism of Central and Eastern Europe countries*, Institute of Geography and Regional Development, University of Wrocław, Wrocław, s. 103–139

Vystoupil J., Šauer M., 2017, *Geography of tourism in the Czech Republic*, [w:] J. Wyrzykowski, K. Widawski (red.), *The Geography of Tourism of Central and Eastern European Countries*, Springer International Publishing, Cham, s. 149–188

Development of cultural tourism in the Sázava valley (Czech Republic)

Abstract: The Sázava valley is one of the axes of tourism development radiating from Prague. In the past, the phenomena of tramping and second homes played a dominant role here, but nowadays cultural tourism is gaining in importance. The aim of the work was therefore to analyze changes in the field of tourism and recreation in the Sázava valley, with particular emphasis on cultural tourism. For the study area, which included the valley and its surroundings within the equidistant range of 10 km from the riverbed, a review of cultural tourist attractions was made, specifying the year when they were made available for sightseeing and the forms of access. Monuments with interiors open to visitors and museums were taken into account. Attendance data was analysed for selected facilities. There was an increase in the number of objects open to the public from 20 in 1989 to 67 in 2022. Before the political transformation, there were single significant attractions in the area, the most important of which are the Konopiště chateau near Benešov and the Český Šternberk castle. In addition, there were few museums with long traditions and some less significant places. Among the facilities that were opened after 1989, there were several which, in terms of attractiveness and attendance, threatened the dominance of the above-mentioned ones. The number of places (monuments and museums) available to tourists has increased especially in the lower and middle parts of the valley.

Keywords: cultural tourism, accessibility, monuments, museums, Sázava valley, Czech Republic